

494 342
Б20✓

قازاقستان وقىڭۇ كەمەسەرىيەتى.

بايتۇرسىن ۇلى اقىمەت.

ساۋات اشقىش

دېبىس ءادىس جولى مەن
تارتىپتەلگەن قازاقشا ءالبېبى.

ساۋاتسىز ۇلكەندەر ءۇشىن 1-كىتاب

Баитұрсын Ұлы Ақимет
"Динне үйкенсеп үйін"

Нұр Нұман

К. ора 1926 г.

سەمەيدىڭ گۇبىرنەلىك باسپاسى «گۇبىنىزدات»نىڭ باسپاقاناسى.

1926-جىل.

494.342
520
PK

جەر جۇزنىڭ جالشلارى پىرىگىڭدەر!

بايتۇرسىن ۇلى اقمەت.

ساۋات اشقىش

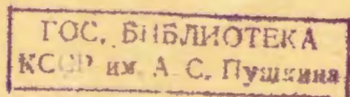
ءدبىس ءادىس جولى مەن
تارتىپتەلگەن قازاقشا ءالبىيى.

ساۋاتسىز ۇلكەندەر
ءۇشىن 1 - كىتاب

C. X. 125

Б У К В А Р Ъ
для взрослых
АХ. БАЙТУРСУНОВ

باستىرىۋىشى قازاقستان وقىۋ كەمەسەرىيەتى.

Народный Комиссариат Просвещения К. С. С. Р.

1926 г.

سەمەيدىڭ ئۆمرۈنەلىك باسپاسى
«گۈبىزىدات» نىڭ باسپاناسى

1926-جىل

Губ.лит № 285

РК

Тираж 7400

Типография Семипалатинского Губернского Издательства.

ГОС. БИБ. МОТКА
КазССР им. А. С. Пушкина
ИНВ. № 095642

ا-ر-ز

ا	ا	ر	ز	زار
ر	ز	ا	ا	
ار	از	ارا	ازا	ازار

ار، ار، از، ازا، اراز، ازار، زار.

(* بۇل عۇش قارىپتى ۇيرەتمەۋ عۇشىن، اۋەلى، عار قايسىسىن بولەك-بولەك قاعازغا ۇاسكەن ەتمەب جازىب، عار قايسىسىن بولەك-بولەك كويىسەتمەۋ كەرەك. ۋەتمەۋشلار عار عىرىن جاشىلماستاي بولمەب بولمەك، بىنەن كەيىن الېبىدىگە قاراتىب ۋىتمەۋ كەرەك.

لال*

ا	ا	الار	ار	زار
ل	لا	ارا	ارلا	زارلا
ال	الا	ارال	ارلار	زارلار

ال، الا، الار، ارا، ارال، اولار، ارلار، از، ازل،
ازار، زار، زارلا، زارلار.

سەسەس

اس	سال	ساس	راس
اسا	سالا	ساسار	سارا
اسار	سالار	ساز	ارلاس

ساز، از، اس، اسار، السا، الار، سالسا، سالار،
ازسا، ازار.

(*) بۇل جەردە ايتىمۇ كىرەك: كەي قارىپتار كەلەسى قارىپتار مەن جالغاسادى، كەي قارىپتار جالغاسبايدى دەپ. «ا»، «ر»، «ز» جالغاسبايتۇن قارىپتار؛ «ل» جالغاساتۇن قارىپ، بۇعان قارىپ جالغاردا، قۇيرىدىن كەسمە قىسقارتىمىز دەۋ كىرەك. مۇنان باسقا جالغاساتۇن قارىپتار تۇۋرالى دا وسىنى ايتىمۇ عتيمىس.

ت ت ت

ات	تازا	تاس	ساتار
اتا	تار	تاتار	ارتار
تاز	تارا	سات	تارتار

ات سات. تال تارت. اس اسات. الا ات. تاس
تازا. ارال تار. تاتار ات ساتار. سارت الار.

و و و

ور	سور	زورلا	تور
وت	سورار	ول	تورلا
وتار	زور	ولار	تورلار

ات وزار. تور توزار. ورتا تولار. ولار ارتار.
ول تارتار. وراز وسال. ورال وزار.

ن ذ ن

ون	تانا	سان	سونا
تون	نان	سانا	وننان
انا	نار	سانار	توننان

نان از. نار زور. اتان ارزان. ون تانا. ات ازار.
تون توزار. اسان اتار. اتاننان نار زور. اساننان
وسان وزار.

ق ق ق

اق	تاقا	ساقا	قولقا
وق	ساق	قاتار	قالقا
تاق	ساقا	قول	قالقان

قار اق. قارت ساق. قازان قارا. قازاق توف.
قوس الاسا. قوناق قونار. اق قارا ارالاس. قازاق
تاتار قارالاس. اسان، وقاس قوستاس.

ب د ب

وب	بالا	بور	از بار
وبال	ساب	بوران	قان
بال	سابان	تابان	قانباس

ات البار. نار بوت. بولات بالت. نان قالتا. قار
بورار. بوران بولار. بوقان بافان الار. قوقال
سابان سالار.

د د ی

اری	قانی	سدریق	دریس
اریق	التی	یق	قمن
ازیق	سالتی	س	قدنی

وت بار. ورین تار. ازیق ارزان. ساریق اریق.
النی اسق. قمریق قمن. وتمز بالیق. ون سدریق.
بالا وریق تارتار. قاتمن قاب توقم.

ۋ

اۋ	تاۋ	تاۋ	تابىۋ
اۋا	تاۋىق	قاۋىن	تانىۋ
اۋار	ارىۋ	سالىۋ	ساۋىۋ

اق وتاۋ. اسقار تاۋ. اساۋ اتان. سارى قاۋىن.
ساۋلىق ساۋىن. بالاۋ اس. تاۋ تاراۋ. اۋىل الس
بالىق اۋلاۋ. وراق وريۋ. اۋرىۋ ات. تال ساباۋ.

ۇ

ۇر	تۇر	بۇق	قۇلان
ۇرا	تۇرا	بۇقا	قۇۋان
ۇل	تۇۋ	بۇۋ	قۇۋات

بۇزىق بۇزار. قۇلىن تۇۋلار. قۇنان قۇلا. قۇۋلىق
سۇر. قۇراق قۇۋ. وتىن سۇۋ. تۇرا تۇر. تۇۋرا
بۇر. قۇراتقا قۇرىق سال.

ج ج ج

جات	جول	جۇل	باج
جاتار	جوتا	جۇلقى	تاج
جاتاق	جوسا	جۇلقىش	ولجا

وت جانار. جول تار. ات جاتار. جوسا قىزىل.
 جۇلسن ۇزىن. قار جۇقا. جار جاقىن. قانجار قارىۋ.
 جاتقان جاتاق. جاتاق اتاق. ۇرىس جانجال.

ش ش ش

اش	شالا	قاش	شورتان
اشار	شاق	قاشىۋ	شولاق
شال	شاقشا	قاشان	شوشاق

اشىۋ باس. شاشىۋ شاش. شولاق شاش. جولاق
 الاش. شال شارشار. شابان ات. قارا شانا. قۇلاش
 ارقان. قۇشاق وتىن.

م م م

الما	مول	شام	تام
الماس	مولا	شاما	تاماق
تاندماس	مولالى	شامالى	تامشى

مال امان. ماس جامان. تامشى تamar. مالتا اششى.
 سۇۋ تۇششى. التىن سالماقتى. مامىق جۇمباق.
 سىرماق قاتتى. جالشى مال تابار. بالىق قارماق قابار.

ع ع ع

جالعز	العر	اعىن	اعا
قالعان	شالعر	شاعىل	اعاش
جالعان	تارعىل	ساعىم	شاعىم

ات تاعالات. تاعالى ات. جورعا ات. جورعا
 جورعالات. شاعان اعاش. ساعىم بۇۋ. العىر تازى.
 اعىن سۇۋ. ومار جازعىش. مۇرات سىزعىش.

د د

ادام	ادىر	جىلدنام	باردى
ادال	ادىم	الدى	بالداق
اداس	دوعا	قالدى	ساندىق

ادىر ادام. دابىل جول. جىلدنام جازىۋ. ومارعا
وقاس جولداش. الدىندا اربا، ارتىندا ات. ادالدىق
ارلى ادامنان تابىلادى. بۇزىق باسى بۇۋرىلدىن.

پ پ پ

اپا	ارپا	توپىر	اچپان
اپان	پارا	پۇل	بالاپان
وپالا	دوپ	پىلان	وسپان

اسپان اشىق. قورا باتپاق. اققۇۋ اپپاق. شاپان
شاپشاق. جاس چاپىراق. قارا توپىراق. اپا استىق.
سورپا تاماق اچپاندا سۇۋىتە دەلەم.

شاڭ

شاڭداق	سۈڭى	وڭ	اڭ
مۈڭدى	شاڭ	وڭدى	تاڭ
مۈڭداس	شاڭى	سۈڭى	تاڭدا

قاسقىر اڭ. دالا شاڭ. بالا توڭى. ماتا وڭى.
 ات ماڭقا. اسىق وڭقا. شاپان جاڭا. نار شاڭداقتا
 جاتىر. تاڭداغان تازعا جولبار. ونىڭ اتى وڭعار،
 مۇنىڭ اتى مىڭجاسار.

پى پى

قېي	بوي	تايار	اي
قېيىستىق	بويى	وي	اياز
قېيىن	بويى	ويلا	تاي

اي جارىق. باي ساراڭ. مايى جامان، شايى
 سۈيىق. قویشسى جالاڭاش. ساي سايغا قۇيادى،
 باي بايغا قۇيادى. اينۇدان قورققان اعاشقا بارماس.

ءو ءۇ ى ۱۶ *

ءان	ئاس	ۇر	ور
ءانم	ئاس	ۇر	ور
ئاندى	ئاسىز	ۇن	ون
ئانى	ئاسىز	ۇن	ون
ئان	ئاس	تۇز	ول
ئانم	ئاس	تۇز	ول
ئاندى	ئاسى	تۇس	وت
ئاندىز	ئاسى	تۇس	وت
ئاندىز	ئاسى	تۇت	توز
ئان	ئاسى	تۇتى	توز

قامىس ور. قامشى ۇر. وڭ اياق. جاقسى ۇڭ.
 بوز ات. اق ۇوز. دوپتى ۇر. وتتى ۇر. اق ۇن.
 اشق ۇن. مالشى مال باغىب ۇجۇر. اتىڭ تورى. ۇپىدىڭ
 تورى. توعانىڭ ىلى. قاسقىر ەلى. قويان ەلسىز.
 (* «ء» دايەكشى دەپ اتلادى. الدىندا دايەكشى تۇرغان سوز جەمەت
 شمشكە وقىلادى دەۋ كىرەك.

ه ه

ه	زەر	مەن	اۋە
ەر	جەر	مەنى	اۋرە
ەز	تەر	مەنىڭ	تەرەڭ

دەم ال. دورباعا جەم سال. جەردە قار جۇقا.
تەرەزە تەرلەپ تۇر. سەن وقىدىڭ، مەن تىڭدادىم.
ئۇش جەردە بەس-ون بەس.

ك ك

ك	كەل	كەم	كەرەك
بەك	كەت	كېلەم	كۆرگە
بەكىن	توك	كۈلكى	ەرگە

كۈن شىقتى. تۇمان سەرىلدى. ات كەرىلدى.
كەلىنشەك تەزەك تەرەدى. سەركە سەكرەدى. كىيىڭ
ورەسى. تەكە قارەيىدى. كەمە جۈزەدى. كەسەرتكى
جورعالايدى. كۈيكەنتاي ۇشادى.

گ گ گ

كوك	ەك	جەك	جىك
كوگى	ەگىن	جەگىن	جىگى
تۈك	شەگە	جەگىۋ	جىگەر
تۈگى	شەگەن	ەگەۋ	جۈگەن

كوب جاساعان بىلمەس، كوب كورگەن بىلەر.
 تۈبى بىرگە تۈتبەيدى. ەكسەڭ ەگىن، شەرسىن
 تەگىن. بۇلگەن ەلدەن بۇلدىرگە ەلما. جۈرگەن اياققا
 جورگەم ەلنەدى. بىر كورگەن بىلىس، ەكى كورگەن
 تانىس. توسەگىڭە قاراب، ايامىڭى كوسىل.

قازاق تىلىندەگى دىبىستار جانە ولاردىڭ قارىپتارى
(تاشبالارى):

ا ب پ ت ج د ر ز س ش ع ق ك گ ش
ل م ن و ۋ ە ى ي.

جانە جىڭشكەلىكتىڭ بەلگىسى «ء» (دايە كشى).

داۋىستى دىبىستاردىڭ تاشبالارى:

ا و ۋ ە ى.

داۋىسىز دىبىستاردىڭ تاشبالارى:

ب پ ت ج د ر ز س ش ع ك گ ش ل
م ن ۋ ي.

قازاق تۈتىنباعان مەن، باسقا تۈرىكتەردىڭ تۈتىنباعان
شىقباعان اراپ الپپەسىنىڭ قارىپتارى:

ث	چ	خ	د	ص	ض	ط	ظ	غ	ف
(تس)	(ش)	(ق)	(ز)	(س)	(ز)	(ت)	(ز)	(ع)	(ۇپ)

ھ (شارشاعاندا شىعاتۇن داۋىستىڭ اياق ۇنى)

(1) تور ايعىر مېيىدىڭ تاقپاقتارى.

بارلى، بارلى، بارلى تاۋ؛
 باسى ەسەننىڭ دەنى ساۋ.
 ۋىيقتاماسا، قاباق جاۋ.
 دىشەي جۇرسە، تاماق جاۋ.
 اربىق اتقا قامشى جاۋ.
 جىرتىق ۋىگە تامشى جاۋ.
 ۋرىسقاق بولسا، ۋلىڭ جاۋ.
 كەرسىكەك بولسا، كەلمىن جاۋ.
 قاشاعان بولسا، اتىڭ جاۋ.
 قارىسپا بولسا، قاتىن جاۋ.
 تەنەگەن بولسا، بىيەڭ جاۋ.
 سۋىكەنشەك بولسا، تۋيەڭ جاۋ.
 تۋيەڭ مەنەن بىيەشكىدى
 الب كەتسە جىيەن جاۋ.
 ۋل ون بەسكە كەلگەنشە
 قولغا ۇستاعان قوبىزىڭ
 ۋل ون بەستەن اسقان سولڭ،
 ەتىل الماسا دوڭىزىڭ.
 كوكبەكتەن ەوامب قالماسا،
 جاسىندا كۋيەۋ الماسا،
 كورىنگەن مەن ويناسا،
 بارىنەن ۋاسكەن قىزىڭ جاۋ.

(شورمان جىيەننىن)

(2) الشىن قارا جىگىت مېيى.

الشىن قارا جىگىت مېيى بالا كۈنىندە ەبىر اۋىلغا كەلسە، سول
 اۋىلدا تولە مېيى مەن ەدىگە ەبىر ۋلكەن داۋ ەبىتىرىۋ جۇمىسىندا

جاتىر ەكەن. قارا جىگىت بوساعادان ورىن الىپ، سويلەسكەن
سوزدەرىن تىڭداپ وتىرىپ، ۇناتپاي:

«اسقار تاۋ سەندە ەبىر ەمىن بار.

اسىۋ نەگە بەرمەيسىن؟

قارا سۇۋ سەندە ەبىر ەمىن بار.

وتكەل نەگە بەرمەيسىن؟

بىيلەر سىزدە ەبىر ەمىن بار.

ەلگە تىزگىن بەرمەيسىز»

دەبتى دە ۇيدەن شىعب جۇرە بەرىپتى. بىيلەر قايتارىپ
كەم بولاسىن دەپ ەجونىن سۇراعاندا، قارا جىگىت ايتادى:

«شەشەم قارا كۇڭ،

اكەم قاراشعى ەتۇن.

پىشاعىم بار جەتەسىز؛

شەشەم بار نەكەسىز.

ەوزىم تۇۋعان ەبىر ۇامىن

تەگەمدى سۇراپ نە ەتەسىز؟»

بىيلەر تورگە وتىرعىزىپ، داۋ بىيلىگىن قارا جىگىتكە بەرىپتى.
قارا جىگىت: «تۇلپاردىڭ ەوزى بىتبەس، تۇياعى كەتبەس دەگەن
بۇرىنعىنىڭ جواى بار؛ كوپتەن كەلە جاتقان، توزعان مال ەكەن؛ ەجۇز
جىلقىنىڭ تۇياعى ەجۇز تاي بولسىن» دەبتى. ەكسى جاعى رىزا
بولىپ تاراپتى.

(شورمان جىبەاننىان)

(3) اتا قوزى ەبىي.

قازاقتىڭ ەبىر قانىنىڭ زامانىندا، ەلدە ەبىر اتا-قوزى دەگەن
ەبىي بولعان. ول ەبىي سوزگە ۇستا، شەشەن كىسى بولعان.
ەبىراق بۇل قان ونىڭ ەسوزىن ەلەڭ قىلا قويماسا كەرەك. ەبىر

كۈنى قان جولداستارى مەن سەيلىگە شەعب كەلە جاتسا، ئىبر
 بۇيرىدەن ئىبر جالعز ادام كەلە جاتقانن كورىپ، قان جانىنداى
 جولداستارىنان مەن كەلە جاتقان كىم كەن دەپ سۇراسا، جانىنداى
 جولداستارى ايتقان، بۇل بەلگىلى اتا قوزى عوي دەپ،
 سويتكەنشە بولماي اتا قوزى ئىبى كەلەپ قالادى. قان مەن
 امانداسىپ بولغاننان سولقە قان تۇرىپ اتا قوزىغا، ياپىراي
 ئىسز قالاي ارقىسىز دەپ سۇراغان؛ سوندا اتا قوزى، قانغا
 ايتقانى: «تاقسىر قان مەن قالاي سەمىز بولايىن، ئۆلەككى جەردە
 وگىز سەمىرەدى، ئولىمدى جەردە مولدا سەمىرەدى، ئارالسىندا
 قاتىن سەمىرەدى، قايعىسىز قان سەمىرەدى، قازاقتىڭ جىلقىسىن
 قالماق الادى دەپ، ئىبر تۇندە توعىز ويانىپ، توقسان ويلانامىن.
 سۇيتىپ ئىجۇرىپ مەن قالاي سەمىرەيىن» دەگەن.

سوندا قان جانىنداىلارنا بۇل مۇنداي كىسى كەنن ماعان
 بورىنراق نەگە ايتىدىڭىزدار دەپ نە ايتارىن بىلە الماي ساسىپ
 قالغان دەيدى.

(4) الدار كۈسە.

الدار كۈسە مەن شايتان بىرلەسىپ بۇيداي كەگەدى. كەگەن
 پىسكەن سولقە ورىپ، باستىرىپ، بۇيدايىن ئىبر بولەك، سالامىن
 ئىبر بولەك قويىبتى دا شايتانغا كورسەتەت ايتىبتى: كويىن
 الاسىنبا؟ ازىن الاسىنبا؟ دەپ، شايتان «كويىن الاسىن!» دەبتى.
 كويى مەنلە دەپ، سالامدى شايتانغا بەرىپ، بۇيداي بىتكەندى
 موزى البىتى.

**

ئىبر كۈنى الدار كۈسە مەن شايتان كەكەۋى تۈلكى قۇۋىپ
 سوعىپ البى، قاي جاسى ۇلكەنمىز الايىق دىيدى.
 الدار كۈسە شايتانغا: كانى سەن نەشەدە سەن؟ جاسىڭدى

ايت دەيدى. شايتان: مەن تۇۋعاندا كوك تاباقتاي عانا، جەر كەسەدەي عانا ەدى دەيدى. الدار كوسە ەشمەب قويا بەردى. شايتان نەگە جىلايسىن دەيدى. مەنىڭ ولگەن بالام ناي سول جىلى تۇۋىپ ەدى، قۇرداس ەكەن اۋ، دەپ جىلاب تۇرمىن دەيتى. عسۇيتىپ، الدار كوسە ۇلكەن شىعب، تۇلكىنى الادى.

(5) قوجا ناسىر.

قوجا ناسىر جارىلى بولغان ادام. عىر كۇنى جايان كىرە تا. سىب كاسىب قىلىپ، تاماق اسىراماق بولغان. بازارغا كەلىپ جايان كىرەشلىرىنىڭ جانىدا تۇرغاندا، عىر ساندىق كەسە، شىنى-اياق، تاس تاباق سىياقتى شەتن نارسەلەردى الپ بارىۋعا جالدا. باقىشى بولادى. نارسە يىسەسى ايتادى: «الپ بارىۋ اقسا، مەن ساعان عۇش اۋىز بەك ماعانالى، قاسىيەتتى عسوز ۇيرەتەمىن» دەيدى. اقسا باسقارلاردان تابىلار عوي، مۇنىڭ قاسىيەتتى، زور ماعانالى عسوزىن ەستىپ قالايىن دەگەن وي مەن، قوجا ناسىر جارايدى دەيدى.

ساندىقتى كوتەرىپ يىسەمىنە ەرىپ كەلە جاتىپ، عىر از جەر جۇرگەن سولڭ «قانى قاسىيەتتى، ماعانالى عسوزىڭىزدى ايتساڭىز ەكەن» دەيدى. جالداۋشى ايتادى: عىرىنىشى عسوز مىناۋ «ەگەردە بىرەۋ اشتىق توقتىقتان جاقسى دەسە، ەش ۋاقتتا نانباعايسىن!» «جاقسى، بۇل بەك ماعانالى عسوز ەكەن» دەيدى قوجا ناسىر. تاغى عىر از جۇرگەن سولڭ، «ەندى ەكىنىشى عسوزىڭىزدى ايتساڭ ەكەن» دەيدى. جالداۋشى ايتادى: ەكىنىشى عسوز مىناۋ: «اتتىدان جايان عۇرىۋ جانعا تىنىش دەسە، ەش ۋاقتتا نانباعايسىن» دەيدى. بۇدا زور ماعانالى عسوز ەكەن دەيدى، قوجا ناسىر. عۇيدىڭ جانىنا كەلىپ قاقباغا كىرەدىڭ الدىندا تۇرىپ، ەندى

مۇشۇنىڭ ئىسمىنى سۆزلىگەن ئىتساق ەكەن دېدى. مۇشۇنىڭ ئىسمىنى سۆزلىگەن: «ەكەن»
جاياۋ كىرەشنىڭ سەنەن دە اقسىزىراعى بار دەۋشى بولسا، اسىلان
نانباغايسىن» دېدى.

قوجا ناسىر توبەسىندەگى ساندۇقتى جەرگە الېب ۇرىپ، «ەكەن»
بىر دۇ بۇ ساندۇقتىڭ ئىشىندە سىنباي قالغان نارسە بار دەسە، ەش
ۋاقتتا سەن دە نانباغايسىن» دېدى.

(6) مۇشۇگە ئىسمى.

شەكتى ۇلى مۇشۇگە ئىسمى جەتى جاسىندا بىلىك ايتىپ، كىسى
قۇنى داۋدى بىتىرگەن ەكەن دېدى.

ئىسىر سۇۋىڭ بىيىنا ئىسىر باي اۋىلى كەلىپ قونادى. سۇۋ بىيىندا
ئىسىر توب بالا وىناب جۇرسە، بالالاردى كەلىپ اۋىل بىيەسى اقساقال
قۇۋالايدى. بايىڭ ئىشىندە اقساقال بايتال ەكەن. بالالاردىڭ
بىرەۋى اتىن ۇرىتىپ قالغاندا، بايىڭ بىرىكى باسىنان ۇشىپ،
بايتالدىڭ الدىنا تۇسكەن كەزدە، بايتال تۇۋلاپ باي جىيىلىپ جان
تابىرادى.

بايىڭ ەلى بالالاردان قۇن الماق بولىپ جىيىلادى. مۇشۇ كۇن،
ئورت كۇن جاتادى، بىتىسە المايدى؛ بەس كۇن، التى كۇن جاتادى،
بىتىمگە كەلە المايدى. مۇشۇ تىپ داغدارىپ تۇرغان ۋاقتتا ئىسىر تايغا
مىنگەن جەتى جاسار بالا كەلەدى. بالا قاراپ تۇرادى دا بۇ جۇمىستىڭ
بىلىگىن ماغان بەرسەڭىزدەر، مەن بىتىرەيسىن دېدى. بالا ئىسىر ايتادى،
ەكى ايتادى-ونىڭ سۆزىنە بالاسىنىپ ەش كىم قۇلاق اسبايدى.
اقتىرىندا اقساقالدار داغدارىپ، «وسى قوي اسىعى دەمەڭىز: قولىڭىز
چاقسا ساقاداي؛ جاسى كىشى دەمەڭىز: اقلى چاقسا اتاداي» دەگەن
قايدا؟ ماناعى بالا كىم بالاسى ەكەن؟ تاۋىپ اكەلىڭىزدەشى دەپ
مىزدەتەدى. سۇراستىرىپ بالانى-تاۋىپ اكەلەدى. بالانىڭ اتى مۇشۇگە
ەكەن، بالا كەلىپ ايتادى؛ بىلىگىنى ماغان بەرسەڭىزدەر، مەنىڭ ايتاتۇن
بىلىگىم مىناۋ دېدى:

«ھەردىڭ قۇنى غۇز جىلقى. بۇل سىتە تەنتەك تورتەۋ: اۋەلى
 ويناب جۇرگەن بالا تەنتەك؛ ەكىنشى، ونى قۇۋعان باي تەنتەك؛
 ۇشىنشى، ۇرىككەن بايتال تەنتەك؛ تورتىنشى، باستان ۇشقان
 بورىك تەنتەك. تورت تەنتەككە غۇز جىلقىنى بولۇ كەرەك» دەيدى.
 سوندا غۇز جىلقىنىڭ ۇش بولمى بايدىڭ وزىنە ۇسىب،
 ىر بولمىنانا بالا جاعى تولەيدى. جۇرت بالا بىلىگىنە رزا
 بولادى. سول بالا ۇش جۇزگە بەلگىلى مۇشكە ىمي اتانىپ، اتى
 اسپانغا شىعادى.

(7) ۇش مەرگەن.

ۇش مەرگەن قۇس اتىۋعا شىعب، كۇنى بوۋى غۇرىب،
 جاعىز شۇرەگەي اتىب الادى. ەلگە قايتىباي ەكىنشى كۇنى تاغى
 قۇس اتىق بولۇپ، كولىڭ باسنا تۇنەمەك بولادى. وت جاعىب،
 شاينەكتى وتقا قويىپ وتىرىپ، ۇشەۋى شۇرەگەيدى قايتەمىز دەگەن
 سوزگە تۇسەدى. بۇل ۇيرەك ۇشەۋىمىزدى تويىمىزبايدى، بىرەۋىمىز
 جەۋ غون بولمايدى. مۇنى قالاي ەتەمىز دەيدى.
 بۇلاردىڭ بىرەۋى قۇۋ جىگىت ەكەن؛ ول ايتادى: «مۇنى قالاي
 ەتەۋ اقىلىن مەن ايتايمىن. ۇيرەكتى پىسىرەيىك. وراب قويمايىقدا،
 جاتايىق، ۇيىقتايىق! كىم جاقسى ۇس كورسە، سول جەسىمىن
 ۇيرەكتى» دەيدى. دۇرىس دەپ، وسى اقىلدى ۇناتادىدا، ۇشەۋى
 شاي ىشىپ، ۇيرەكتى پىسىرىپ، وراب قويىپ، ۇيىقتاۋعا جاتادى.
 ەكى جولدىسى ۇيىقىغا كەتە بەرگەندە-اق، قۇۋ جىگىت تۇرادىدا،
 ۇيرەكتى جەپ، ورنىن ۇيرەك وراغان سىياقتى قىلىپ، جاۋىپ قويايدى.
 ەرتەڭ جولداستارى ويانغان سولڭ، قۇۋ سۇرايدى: «قانى جولداستار، نە
 ۇس كوردىڭدەر؟» دەپ.
 بىرەۋى ايتادى: «مەن اق-بوز ات ىمىنىپ، التىن تاج كىيىپ،

پادشا بولسب عَجۇر ەكەنمىن» دەيدى. ەكىنشىسى ايتادى: «مەن ۇجماققا كىرىپ، قور قىزدارىن قۇشسپ، كاۋسار سۇۋىن عىشسپ، راقاتتا عَجۇر ەكەنمىن» دەيدى.

سوندا قۇۋ ايتادى: «ئىمىرىك پاتشا بولغان سولك، ئىمىرىك ۇجماققا كىرگەن سولك، وتقا پىسىرگەن ۇيرەكتى جەي قويماس دەپ، مەن جەپ قويدىم» دەيدى.

(التىنساى ۇلىنىك كىتابىنان)

(8) قۇۋلىق.

التاي ايمان دەگەن قۇۋ جىگىت جولداستارى مەن قىس كەزىندە قالا شىعەپ، كەلە جاتىپ، ادامى ولگەن ئىمىر اۋىلغا كەلەدى. ول اۋىل مولداسى جوق اۋىل ەكەن. ولگەنكە ييمان ايتىۋعا ەش كىم ئابىلماغان. كەلگەن قالاشلاردان، ارالارىندا مولدالارىك جوقبا دەپ سۇراغا سولك، ايمىن: «بار، مەن مولدا دىم» دەيدى. ولگى بار عۇيدىك ادامى: «ولاي بولسا، عَجۇرىكىز، ولگەنكە ييمان ايتىكىز، ييمان بىلمەگەن سولك، ولەردە ايتا الماب ەدىك» دەيدى. ايمان: اتى كىم ەدى؟ دەپ سۇرايدى. اتى قازان قاب ەدى دەيدى. عۇي بىەسى. ايمان تۇك وقىۋ بىلمەيتۇن، قۇراننان قۇلاعىنا تىيەتۇن سوزدەردى عازا ايتا الاتۇن ادام، ييمان ايت دەگەن سولك ەستىگەن سوزدەرىن تەرىپ ييمان ايتقان بولادى:

اعوزبەللا مىناشايتان راجىم ەن اللاقازىيەۋل قاب، كالىمات، شايبات، عۇيىلاعا، عىيالاين دەگەندە، عۇي بىەسى: ارىۋامىكئان اينالاين، التاي بابامنىك بالاسى اي! مانادان بەرى بىلمەي وتىرعان عسوزىمىز قاب وسى ەدى، دەپ جىلاب جىبەرەدى.

ييمان ايتىپ بولغان سولك، جانازاسىندا شىعار دەپ عورتىنىپ، شاربىعات پىدىياسىنا نە قوسادى ەكەن، دەپ عۇي بىەسى سۇرايدى. ايماننىك الدى مەن ويلايتۇنى جول ازىعى-ئىمىر تۇۋ قوي،

مېر قاعاز شاي، مېر شانائى شوب، ونان كەمدى شاريىعات قوسىلايدى
دەيدى عوي يىەسى ايماننىڭ ايتقاننى سىتىدى.

جانازا نامازىن وقىپ تۇرىپ، ايمان قۇلاق قاغىپ، داۋىستاب:
«مەل قارا كىۋ، جان تارا كىۋ، ايمان تارا كىۋ، مېر قاداق شاي،
مېر قوي تارا كىۋ» دەگەندە، ارتمىدا تۇرغان جولداسىدا وزىندەي
موادا بولسا كەرەك، ايمان ۇمىتىپ تۇرغان شىعار دەگەن وي مەن
دسىنە سالايدى دەپ سىمىرلاپ «تۇرجاعۇنى» بار ەدى عوي دەيدى.
ايمان: جاننىڭ شىعبى باراما؟ جاشا كەلدى «تۇرجاعۇن» دەپ، ەكى
جاعىنا سالەم بەرەدىدە، اپارىپ كومىگىدە دەپ، جۇرە بەرەدى.

(شورمان جىيەنىنان)

(9) داۋكەستەر سوزى.

التاي ناۋ دەگەن كىسى «بىيتىن جوقتاب قۇن سۇرايتۇن» وتە
داۋكەس بولغان ناۋ بىرەۋدەن ەشكى داۋلاب، اقمىرزا بىيگە جۇگىنىسكە
بارىپتى. اقمىرزا بىيى سۇۋاعاندا، ناۋدىڭ ەشكىسىن سىپپالتاعانى:

ساۋسام، بۇلاق ەدى؛
مىشى قولغان ۇلاق ەدى؛
تەرىسى بۇتقا قاب ەدى؛
مۇيسىزى پىشاققا ساب ەدى؛
توقتى قارىن مايى بار ەدى؛
توقسان شاقپاق قۇرتى بار ەدى.
دەيتى.

اقمىرزا وسىنىڭ بىيلىگىن غوزلە ايتشى دەگەندە، ناۋدىڭ ايتقان
بىيلىگى:

مىيىدىڭ بىيلىگىنە مېرات؛ ەشكىنىڭ مويىنىنا قوساق، سۇگىنا تىركەۋ؛
تورەشىگە تۇك جوق دەگەن.

«قمرزا»ال، «مېراق، ناۋ قۇرىماي، داۋ قۇرىماس، مومىرىڭ
داۋ مەن وتەر» دەگەن.

ناۋ جولاۋشىلاپ «بىر جاقتان كەلە جاتسا، وزىنىڭ ار جاعىنان
بىرەۋ ناسىبايىڭ بارما؟ مۇرىنىم قاشقىپ، بولۇپ بارامىن دەيدى.
ناۋ بار دەيدى.

«ناۋ ار جاققا تۇرىپ ناسىبايىڭ بولسا، اتشى دەيدى.
ناۋ شاقشاسىن سۇۋىرىپ، «بىر، ەردىڭ قاسىنا قاقىپ-قاقىپ،
اۋزىنا سالىپ جىبەرگەندە، ار جاققا ئاتىنان مۇرتتاي ۇشىپ،
قۇلاپ قالادى. بىر ازدان سولڭ تۇرىپ، اتىن جالداپ كەلىپ،
ناۋدان ناسىباي اتادى.

ناسىباي اتىپ تۇرىپ، تامىر بولايىق شاقشاشىدى بىر؛ بىر
شاقشاشنىڭ قولقاسىنا مەن دە جارامىن دەيدى. ناۋ شاقشاسىن بىرىپ،
اتى «جونىن سۇرۇپ، بىلىپ، بىلىپ، «جۇرىپ كەتەدى.
بىر جىل وتكەن سولڭ، شاقشاشنىڭ قولقاسىن المۇعا، ناۋ
تامىرىن بىزەپ بارادى. شاقشاشنى العان كىشى تۇتامايدى سىمىر
مۇيىزىنە نە الماقشى بولۇپ كەلدىڭ دەپ، ناۋغا «سوز بەرمەيدى.
قادالغان جەردىن قان اماي، ايمىرلىمايتۇن نلۇ، جابىسىپ ايمىرلا
قوياما؟ «كەۋى داۋلاسىپ باغاناي بارلىماي بىيگە جۇگىنىسكە بارادى.
ناۋنىڭ داۋكەس بالە «كەندىن بىلگەندىن كەيىن، شاقشا العان كىشى
ناۋدان بۇرىن بارىپ، «بىيىنىڭ اۋزىن الىپ قويادى.

«بىي «كەۋىنىڭ باسىن قوسىپ وتىرىپ، ناۋغا ايتادى: «، ناۋ
سوشا جەردەن ات قىيىناپ بىزدەپ كەلىپ، جۇگىنىسكە تۇسكەندەي،
قۇۋ مۇيىزىڭدە نە قاسىيەت بار ەدى دەيدى.

«ناۋ-ۋاي، نەسىن ايتاسىز؟ شاقشام جاقسى ەدى؛ ناۋ تەكەنىڭ
مۇيىزىنەن بىستەگەن تاقىسى ەدى.

قۇرىق ئوي، «تورت ات بىستەگەن كىشىنىڭ اقسى ەدى؛ سەكەندىن

مارجان كوزى بار ەدى؛ توقسان قوي، توغىز ات بولار دەگەن
 دىستەگەن كىشىنىڭ غوسوزى بار ەدى؛ بەرگەن اقنى ازىنىپ،
 تاۋ جايلايمىن دەپ، بارشامدى الدى؛ وي قىستايىمىن دەپ، شۆتىمدى
 الدى؛ قىر قىستايىمىن دەپ، بالتامدى الدى؛ قالاۋىم دەپ، بورتە
 اتىمدى الدى؛ جاۋ شابتى دەپ، تورت اتىمدى الدى؛ قايقى كەلگەن
 قازا اتىمدى الدى؛ تەلىك قۇلاق سارى اتىمدى الدى؛ سارى اتنىڭ
 دىنىسى كىشكەنتاي غانا بىيەم ەدى؛ اكەسى تۇلپارغا جىيەن ەدى.
 دەيدى.

شاقشا العان كىسى ناۋدىڭ سوزىنەن قىسىلىپ، ساسەتالاقتاپ،
 نە ايتارىن بىلە الماي:

«قىستىڭ قاتتى بولارىن ۇلاق بىلەر،
 كۈننىڭ سۇۋىق بولارىن قۇلاق بىلەر؛
 بەرگەن نارسەڭ تۇتامداي سىيىر غۇيىزى؛
 تۈرەلگىن بارلى ەكەڭ غوزى اق بىلەر» دەيدى.
 سوندا ناۋ تۇرىپ:

«قىستىڭ قاتتى بولارىن توقتى بىلەر؛
 قارا قويىن (*) جايلىمى قوقتى كەلەر
 پارا بەرىپ قويماساڭ، بارلى ەكەڭمە
 ايتباغان غوز غامىسىن بوقتى بىلەر» - دەيدى.
 بارلىباي ەيى العانىمدى غىلىپ قالغانبا ەكەن دەپ قىسىلىپ،
 «تۈرەشىدەن قالمايدى، ايتىۋشىدان قالادى» كوپ سويلەمەي،
 ناۋدىڭ اقسىمىن بەر دەپ، شاقشا العانغا اقىرىپتى. ناۋدى ەرتىپ
 اپارىپ، قاسقا توغىز بەرىپ، بوزالاسپتى.

(شورمان جىيەنسان)

(10) كۈسەم بالا.

قالماق بەن قازاقتىڭ سوعىسىپ جۇرەتۇن زامانىدا، ەيس
 (*) قارا قويىن - ناۋ قىستاۋىنىڭ اتى.

سوعستا قالماق قازاقتى جەشمب، قازاقتاردىڭ جىلەملارىن الىپ كەتكەن. قالماقتار جىلقىنى الىپ بارغان سوڭ، ارتىنان قازاقتار كىسى جىبەرگەن؛ ول جىبەرگەن كىسىگە قالماقتىڭ قانى ايتقان: قازاق سەندەردەن عۇش اۋىز عسوز سۇرايمىن، سول سۇراغان سوزىمە جاۋاب تاۋىپ بەرسەڭدەر؛ جىلقىلارىڭدى قايتارامىن دەگەن؛ سول عسوزدى، جىبەرگەن كىسى ەلىمە ايتىپ كەلگەن. قازاقتان بارا تۇن ادام شىعا الماعان، ەگەر بارغان ادام جاۋاب بەرە الماسا، قالماقتىڭ قانى باسىن الاتۇن بولعان سوڭ.

قالىق جىيىلىپ عىر ادامدا بارا الماي، ساسىپ تۇرعاندا، عىر جاس بالا كەلىپ، قالماققا جاۋاب بەرىۋگە مەن بارامىن دەگەن. عىر ادام تابالماي تۇرعان قازاق قالقى بالاغا، بارساڭ بار دەسىپ قاۋلى قىلىسىپ، جىبەرمەكشى بولعان. سوندا بالا ايتقان: ماعان عىر تۋى، عىر ەشكىنىڭ تەكەسىن اكەلىپ بەرىڭدەر دەپ. قالىق سۇراعانىن تاۋىپ بەرگەن.

سول نارسە مەن قۇرالدى سايلاپ الىپ، جالعىز ءوزى عىر جىر كەتكەن، جولدا كەلە جاتىپ عىر از قالققا جولعىپ، مەنىڭ جولىمدا كىمدەر بار دەپ سۇراغان. قالىق بالاغا، بارا تۇن جولڭدا عىر بىلگىش دانىشبان ادام بار؛ سوعان سوعا كەت دەگەن. بالا جولدا كەز بولىپ، دانىشباننىڭ ۇيىنە كەلىپ، سىرتتان سويلەس قىلىپ تۇرعان؛ دانىشبان: بالام، عتۇس! تابسام قوناق اسىڭا عىر قوي، تابىسام، ەكى قوي سويىپ بەردىمىن، دىپ ۇيىنە قوندىرىپ، بالانى تاماققا تويدىرىپ، جاقسىلاپ جايلاپ جاتقىزادى. ەرتەڭىنە بالانى جونەتەرىندە، بالا دانىشباننان سۇراغان: مەن قالماققا جاۋاب بەرەمىن دەپ بارا جاتسامدا، عىزدىڭ كەشەگى عىر سوزىڭىزگە تۇسىنە المادىم دەپ، سوندا دانىشبان ايتقان، عىزىڭىزگە تابسام عىر قوي سويارىمىن دەگەنىم: بويداق قويىم بولسا يا قىسىر قويىم بولسا، سونى سويارىمىن دەپ دىدىم، ەگەر تابىسام ەكى قوي سويارىمىن دەگەنىم: بۇۋاز قوي سويارىمىن دەگەنىم دىدى. سول

ۋاقتتا بالا ماغان جولداس بولارلىق ادام ەكەن دەپ، قالماققا بىرگە ەرتىپ الىپ كەتكەن. جولدا ەبىر نەشە كۇن ەجۇرىپ، قالماقتىڭ شارنى ە جاقىنداپ كەلىپ، كىرەيىن دەپ كەلە جاتسا، قالماقتىڭ شارنى كىرەتۇن جولنا ابايعا قويغان كوپ ەيىتى بار ەكەن. بۇلارغا قارىسلاسىپ جىبەرمەگەن سوڭ، ەبارىن دە بالا اتىپ، قىرىپ تاستاپ، كىرىپ كەلە جاتسا، ەيىتتىڭ ەبارىن قىرىپ بىرەۋ كەلدەدى دەپ قازغا قابار بارغان. قان شاقىرىپ كورسە، جاۋاب بەرە كەلگەن قازاق بالاسى ەكەننى بىلىگەن. سەن بالاسىن، ەلىڭنىڭ ۇلكەنى قايدا؟ دەگەن. بالا، ۇلكەن دەسەڭ، تۇيە اكەلدىم دەگەن. قان، اقساقالڭىزى ايتامىن دەگەن. بالا، اقساقال دەسەڭ، ەشكىنىڭ تەكەسىن اكەلدىم؛ ساقالى ەبىر كەز دەگەن. قان، جوق ولاي سويلەمە؛ ادامدارىڭىزى ايتامىن دەگەن. بالا، ادام دەسەڭ، موزىم كەلدىم دەگەن. قان، ەتىڭىزى ەتاشىرى كەسىسىن دەپ، جاۋابتان توقتالىپ، ەسوزىن قويغان.

(11) ەدىل ەبىي.

ەبىر ادام دالادا جول جاعالاب كەلە جاتسا، جايىلىپ جۇرگەن ەبىر تۇپ تۇيەگە ۇشرايدى. بۇل ادام وزىنە جول اشباق ۇششىن قوللىندامى تاپاعىن تۇيەلەرگە لاقتىرىپ جىبەردى. تاپاعى قۇرعىر ۇششىپ بارىپ ەبىر تۇيەنىڭ كوزىن شىعارادى، تۇيەشى تۇيەنىڭ كوز قۇنىن داۋلادى. بۇل بالەدەن قۇتىلايىن دەپ تۇيەنىڭ كوزىن شىعارغان ادام تۇرا قاشىپتى. ەبىر بىيىك جاردىڭ كەمەرىنەن سەكىرىپ تۇسكەن ەكەن، سالماعى مەن كۈلەڭكەلەپ جار استىندا جاتقان ەبىر ەبىيشارا قارتتى باسىپ ولتىرەدى. مۇنى سول ماشدا جۇرگەن قارتتىڭ بالاسى كورىپ قالادى.

جولاۋشى قاشادى. مۇنى قارتتىڭ بالاسى مەن تۇيەشى قۇۋىپ كەلدەدى. سورلى قاشقىن ەبىر دارييانىڭ جىيەگىنە كەلىپ جەتسە، قايقىشعا ۇشرايدى؛ ساساقاننان قايقىشعا: «مەنى دارييانىڭ

ار جامنا شىعارىپ سال، بىر شىمىرەك ەت بەردىن» دېدى. قايقشى
 قاشقىندى وتكىزدى. ال، ەندى قاشقىننىڭ قايقشىغا بەرىۋەگە
 ەتى جوق. نە قىلارىن بىلمەي، داعدارادى. قايقشى قاشقىندى
 جاعاسىنان الىپ جىبەرمىدى. عسۋىتەپ تۇرعاندا كەينىگى ەكى
 داۋگەر كەلىپ جەتتى. داۋگەر ەندى ۇشەۋ بولادى: بىرەۋى
 تۋيەنىڭ كوزىن، ەكىنشىسى اتاسىنىڭ قۇنىن، عۇشنىشىسى قايق
 بۇلىن سۇرايدى. قاشقىن نە قىلارىن بىلمەيدى.

قایقشی قاشقیندا ایتادی:

۴ گەر تولدۇڭدە تىڭ بولماسا، اياغىڭنىڭ بالىشە تەن كىسىب بەر دەيدى.
بۇلار قاندا داۋالاسسادا، كەلسە الماي، اقىرىندا سول ماشىمدا
مىر دانىشمان بىيگە بارىپ جۇگىنىسەدى.

عبي تۇيەشمگە ايتادى:

- ھاي، بالام، غېر تۇيىنى مەن ئانداي جەرگە تۇرغۇزايمن.
سەن قولغا تاياق سې، سول تۇيەنىڭ كۆزىگە مەل تىگىزەن،
تۇيەنىڭ كۆزى تۇگىل، غېتەن تۇيەنىڭ غوزىن تولۇڭگە ۈكەم قىلايمن.
تىگىزە ھاماساڭ، غوزىڭ جازالى بولاسىن.

بۇل سوزدەردى ەستىگەن سولۇق، تۇيەشى وىعا قالمى، داۋىن
كەشمىپ كەتەپ قالادى.

عربی ہندی قارئتمک بالاسمنا ایتادی:

- شىراغم مەن وسى ادامدى (قاشقىندى) چارىڭ استىنا
چاتقىزىپ قويمايىن، سەن چارعا شىعەپ ۇستىنە سەگىزىپ ءتۇرسىن؛
ەگەر عوزىڭنىڭ سالماعىڭ مەن قاشقىندى ولتۇرسەڭ، مەن ساعان
عوز جانىنان اكەڭنىڭ قۇنىن تولەيمىن؛ ولتۇرە الماساڭ، عوزىڭ ۇلەسمەن.
بۇل عسوزدى ەستىپ، قارتتىڭ ۇلىنىڭ زارەسى ۇششىپ،
قۇن داۋلاۋدان قاشادى.

ال هندی جالعزاق قایمقشی قالدی. دانمشبان قایمقشها ایتادی:
- منناو ادامنك بالتهرینان عبر شمیرك هت كه سمب ال، عبراق

ۋىر شىيرەكتەن ارتىقدا، كەمدە بولماسىن؛ مۇنان نە ارتىق، نە
 كەم بولسا، ۋوز وبالمىڭ وزىڭمە، باسكىدى الامىن.
 سونى ەستىپ قايىقمىشى قاشادى.
 بۇل ەرتەڭگىگە قوسىمىشا ۋىر بىيلىك ولەڭ بار، سونى تومەندە
 ايتىپ وتەلىك:

ۋادىل ۋبىيدىڭ الدىنان ۋس كەتەيدى،
 جەبىرلىكتى ۋناپسى ۋۇشىن ەستەتەيدى،
 ەردىڭ قۇنىن ەكى اۋىز ۋسوز بەن ەبتەپ،
 ابىروىمىن كىسىمنىڭ ەش توكەيدى.
 قىلار جاقسى تۇيمەدەي، تۇيەدەيدى،
 ۋجونىن تاۋىپ ۋار ۋستىڭ جۇيەلەيدى،
 جامان بولسا، تورەشىڭ ەبتەي (الاي،
 اق ۋستىڭدى قارالاب، كۇيەلەيدى.
 دۇسىبانداردى، جاقسى ۋبىي دوس قىلادى
 داۋىڭدا داۋ جامان ۋبىي قوستىرادى.
 بۇ ۋىر مافالە: «كىيىكتى اتا-اماعان،
 اتامىن دەپ، ۋركىتىپ بوستىرادى».
 ۋرىسقانىڭ جاقسى ادام تابىستىرار.
 اقىل مەنەن جابىساردى قابىستىرار.
 جان ادام وت قىلىپ جاندىرماققا
 ۋسونىپ جاتقان شالانى قاعىستىرار.
 جاقسىلارعا جالقىن وت ساز بولادى.
 جاتقان بالە جاماننا قوزعالادى.
 جاقسى مەنەن جاماننىڭ پارقى باسقا-
 ئىتتا بەرسەك ۋىر تالاي ۋسوز بولادى.

ابىۋباكر دىيىلىپ.

(12) جانىبەك باتىر.

جانىبەك باتىر، بالا كۈنىندە اقل، عىلىم ۇيرەنىۋگە قارا كەرەي سوقىر ابىز دەگەن كىشىنى يزدەپ كەلگەن ەكەن. سالام بەرىپ كىرىپ كەلسە قارتتىقتان ەكى جاعىن جىبەك بەن تاشىپ وتىرعان كىشى ەكەن. جانىبەكتى كورىپ: «سەن قاي ۇلسىن؟» دەدى. «قوشقار ۇلىمىن» دەدى جانىبەك.

«قوشقاردىڭ ادام عىيىستى عىر ۇلى بار دەپ ەدى، سول بولارسىنبا؟» دەدى.

جانىبەك: «بولارمىز» دەبتى.

- «بالام، نە جۇمىسىڭ بار؟ بۇل جاقتا نەعب عۇرسىن؟» دەدى. «وسى جاقتا عىر قارت اتامىز بار دەگەنگە، قولىن الىپ، عىر-ەكى اۋىز اقل، عىلىم الايىن دەپ عۇر ەدىم» دەدى.

- ا، ا، ا! ەل باستاپ، جۇرت* الايىن دەگەن ۇل ەكەنسىن؛ عىوز باستاپ عىيى بولايىن دەگەن ۇل ەكەنسىن. الدىڭا كەلسە ادىلدىگىڭدى اياما؛ ايمەنىڭ كەتبەس الدىڭنان. قول باستاپ، جول الايىن دەگەن ۇل ەكەنسىن. جولداستىڭ مىڭىن الما، عىرىن ال: مىڭ كىسىگە عىر كىسى واجا سالاتۇعىن؛ واجاشدى اياماساڭ، جولداستىڭ قالماس قاسىڭنان. عۇز جىيىرما اتىعا كەلىپ وتىرمىن. جاس كۈنىڭدە قالىڭ بەردە قاتىن ال: جىگىتتىڭ قان بولاتۇن، قىزدىڭ قانىم بولاتۇن كەزى سول؛ قارتايىعان سولۇ وكىنە، ۇلىم! قارىۋ جىمىساڭ، مىلتىق جىي: جاپاۋ جۇرسەڭ تاياعىڭ، قارنىڭ اشسا تاماعىڭ.

جانىبەك مۇزان شەعب، كىشى جۇزدە توقسانعا كەلىپ وتىرعان تايىعان دەگەن بىيگە كەلدى.

كەلسە، عىيىدىڭ ەلى كوش ەكەن. كوش ۇستىندە كەز بولىپ، سالام بەرىپ، ات ۇستىمنەن كورىسەدى. مۇنىسىن جاقىتىرماي، عىي: «جانىم، قاي ۇلسىن؟» دەيدى.

«قوشقار ۇلىمىن» دەيدى جانىبەك.

«ۋالم نەعب جۇرسىن؟» دەيدى.

- «وسى جاقتا بىر قارت اتامىز بار دەگەنگە جولەعب، قولىن الىپ، بىر-ەكى اۋىز اقبل سۇرايىن دەپ ەدىم» دەيدى جانىبەك.
- ە، ە، ە! دەدى عىي: ازىۋى التى قارىس ارعىنىنىڭ قوشقارىنىڭ ۇلى جانىبەك، الشىمنىڭ بىر الجىعان شالىن كەلەمەج قىلىپ كەتەيىن دەپ ەدىم دەسەششى! دەيدى. مەن عسوز سۇرايىن دەپ كەلسەم، كوڭىلىمدى قايتاردى عوى دەپ، جانىبەك اتىنىڭ باسىن بۇرىپ الىپ، عجۇرىپ كەتتى.

اناداي بارا جاتقاندا، عىي: «اي، جانىبەك!» دەپ شاقىردى. جانىبەك ارتىنا قارادى. سوندا عىي: «اتىڭنىڭ باسىن بۇرما، سولاي تۇر! عجۇزىمنىڭ كىشىلىگىنەن بىر اۋىز عسوز بەن كوڭىلىڭدى قايتاردىم: وگىزدى ورگە سالما، قاناتىڭ تالار؛ جامانعا عجۇزىڭ سالما، سامىڭ سىنار» دەبتى.

(التىنساى ۇلىنىڭ كىتابىنان).

(13) قوجا ناسىر اقبلى.

جىيىن عۆي، جىيىلعان جۇرت. عار كىم مىنبەگە شىعب، جۇرتقا بىلىگەن اقبلىن، ۇگىتىن ايتىپ جاتىر.

بىر ۋاقىتتا مىنبەگە قوجا ناسىر ەتتەن شىعب: «جاماعات، مەنىڭ سويلەيىن دەپ تۇرعانىم نە نارسەنىڭ جايى، بىلەسىنەرمە؟» دەدى. جۇرت: «جوق بىلەيمىز» دەيدى، «بىلەسەڭدەر، بىلەيتۇن نارسەلەرىڭ جايىنان قالاي سويلەيمىن» دەپ قوجا مىنبەدەن تۇسەدى.

جۇرت قامتاما قالىپ، بىلەيمىز دەپ اعات ايتقان ەكەنىمىز، ەزى سۇراسا، بىلەمىز دەپ ايتايىق دەسەدى.

باسقالار سويلەپ جاتقان سوڭ، قوجا شىداپ تۇرا المايدى، تاغى مىنبەگە شىعادى؛ تاغى قامقتان سۇرايدى: «جاماعات، مىن نە جايىن سويلەمەكپىن، بىلەسىنەرمە؟» دەپ. جۇرتتىڭ عبارى «بىلەمىز! بىلەمىز!» دەپ شۇۋلاي قويا بەرەدى.

«وزدەرىڭ غېلىپ تۇرساڭدار، مەن نەسىن ايتايىن» دەپ قوجا سويلەيمەيدى. تاغى مەنبەدەن تۇسەدى.

جەيىندا بولغان ادامدار، قوجا ەندى سۇراي قالسا، بىلەتۇنىمىزدە، بىلەيتۇنىمىزدە بار دەلىك، وندا نەدەر ەكەن دىيىدى.

باسقالار مەنبەگە شەعب، اناۋ جاقسى، مەناۋ جاقسى، ولاي دىتۋ كەرەك، بۇلاي دىتۋ كەرەك دەپ، اقبىلدارىن ايتىپ جاتقان سولك، قوجا غوزىپ وتىرا المايدى، تاغى مەنبەگە شەعبا. جۇرتتان غۇشىنى رەت تاغى سۇرايدى: «جاماعات، مەن نەنى ايتايىن دەپ تۇرمىن، بىلەسىنەرمە؟» دەپ. جۇرت: «بىلەتۇنىمىزدە، بىلەيتۇنىمىزدە بار» دىيىدى.

«ولاي بولسا، بىلەتۇنىڭ بىلەيتۇنىڭدى ۇيرەتسىن، بىلەيتۇنىڭ بىلەتۇنىڭدى ۇيرەتسىن» دەپ قوجا مەنبەدەن تۇسەدى.

(14) شايق-ساعىدان.

قالقاسىندا بىرەۋدىڭ
جۇپارى بولسا ساقتاۋلى.
جۇپارىن ول داۋىستاب
كورمەيدى لايىق ماقتاۋدى.
ماقتاماي اق عار كىمگە
جۇپاردىڭ غوزى اق بىلىرەر.
ۇندە مەي اق توشىرەككە
ئاتتى غىيىمىن جايىپ سىڭىرەر.

«ۇنىيەدە كوركەم كۈيلەر كوپ
جانى بار ونى سەزبەي مە؟
سەزبەيتۇن ونى قۇر تۇلىپ؛
تۇلىبتان كىسى بەزبەي مە؟»

19585

PK

ГОС. БИБ. ПОТЛКА
КазССР им. А. С. Пушкина
ИНВ. № 695642

ۋان مەن كۈيگە تۇيەدە
 شاتتاتنار قايۋان دەسەلدە؛
 سەزبەيتۇن ونى ادامدى
 سالپاك قۇلاق دەسك دە.

«اساۋ تۇلپار».

(15) تۇۋعان جەر.

(جۇۋكوسكويىدەن).

تۇۋعان جەر! كورگەن جامان، جاقسىلىقتى،
 نە ءتۇرلى تاتقان عتاتتى، اششىلىقتى؛
 كەڭ دالا، قالماڭ توعاي، تانىس اعاش
 بىرىنەن ءبىرى بولس قىزىلىقتى؛
 سۇيىمىكتى: اسپان كوكتىڭ ساۋلەلەرى،
 قايمىسىز ساباق الب جۇرگەندەرى؛
 بىرىنەن ءبىرى باسسىپ، اسىپ تۇسىر
 ءتۇرلى ويسىن بالالىقتىڭ اۋرەلەرى.
 جارقىتىق ناسىيەتتى تۇۋعان جەر اي؟
 ۋار كىمگە سەنىڭ جولماڭ دىمەس وشاي؟
 قالپىندا قانداي جۇرەك تۇرار ەكەن؟
 سەن دەسە ورنىنان قوزعالماي، جاي؟

بەكەت.

(16) ۋومىر.

مانا كوكتى قايتاپ ەدى قارا بۇلت؛
 كۈن كۇركىرەپ قورقىتىپ، ۇشسىپ قۇت.

كوك تۇنجىراب مۇڭايىپ قىباق جاۋىپ،
 كوز اشقاندا اسپاندا جارقىلداپ وت.
 بۇرقىراتقان ەكېنىدى داۋىل ەدى.
 ساباب قۇيغان جەر كەنەش جاۋىن ەدى
 قورقىپ، ساسىپ جان جانىۋار ەسى شەعب،
 ەبارى اق يزدەپ باس پانا تاۋىپ ەدى.
 بۇلت ايمىقتى، كوك عجۇزى بولدى اشىق.
 بار نارسەدەن قايعى مۇڭ كەتتى قاشىپ.
 كۇن ساۋلەسى جەر عجۇزىن قۇشاقىتادى،
 قوسىلىۋعا قاشاننان بولغان اسىق.
 بەينە التىنداي كوكتە بۇلت تۇرعوي جايناپ؛
 ەندى جەل جوق مازالاب ونى ايداب.
 جانعا راقات، گۈلدەردەن قوش عىيس اشقىپ،
 جان بەرىپ، كەڭ دالاعا قۇستار سايراب.

ئومىر وسى بىردە ول بولار بۇلتتى،
 قاتتى جەلدى، داۋىلدى، كەيدە وتتى،
 قۇرىپ دىمىڭ قايعىرىپ جاس توگەرسىن.
 بۇلت اشىلار قايعىنىڭ ەبارى ەبىتتى.

(17) جاتىرسىن نەگە ۇيىقتاپ؟

جاتىرسىن نەگە ۇيىقتاپ قارا شەكەن؟
 جارىق جاز قايتا كەلدى بىلىتىر وتكەن.
 قاراشى اناۋ سەنىڭ كورشىلەرىڭ
 ەالى عجۇر قىزمەتىندە ەرتەڭى ەتكەن.
 باققانىڭ كۇندىز ەتۇنى تەك ەبىر ۇيقى
 ادامسىن تالابىڭ جوق مۇنىشا نەتكەن؟

17) جاتىرسىن نەگە ۇيىقتاپ؟

جاتىرسىن نەگە ۇيىقتاپ، قارا شەكپەن؟
 جارىق جاز قايتا كەلدى بىلىمىز وتكەن.
 قاراشى انائۇ سەنىڭ كورشىلىرىڭ؟
 ەلى ەجۇر قىزمەتىندە ەرتەڭكى دىكەن.
 باققانىڭ كۈندىز، ەتۇنى تەك ەبىر ۇيتى
 ادامسىن نالانىڭ جوق مۇنىشا نەتكەن؟
 قاراشى كوز جىمبەرىپ وزىڭە ەوزىڭ؟
 كىم بىلەر، قاتا شىعار مەنىڭ ەسوزىم.
 بۇيىداي جوق سارايشىدا جالغىز ەتۇير.
 بىلمەيمىن، نە ويلاپ ەجۇرسىن سەنىڭ ەوزىڭ.
 تاب-تاقىر شارباغىڭ تۇر بوسقا جايىپ
 كەتكەندەي شولانىڭ تۇر پەرى جايلاپ؛
 اتشىدى الدا قاشان بورىش الدى،
 اقىردا جاپاۋ قالدىڭ سوزىڭ قايناپ.
 ساندىعىڭ مىناۋ جاتقان توشىكەرلىپ.
 ەۇيىڭ تۇر قارت كەمپىرشە بۇكەرەيىپ.
 باسشىدى ەندى جانىم كوتەرمەسەڭ،
 ەسوز ايتباس قايتىپ ساعان جۇرت تۇشىلىپ
 ەسىڭە ال بۇرىن قانداي بولغانىشىدى؛
 بارىندا باق داۋلەتنىڭ ونعانىشىدى.
 ەونەلتىپ استىغىشىدى ەار شاەرگە
 قولقىسىپ سول ەبىر كۈندە تۇرعانىشىدى.
 كورىۋىڭە قالق سەنى اسىق ەدى.
 ەار جەردە اق ەسىك ساعان اشىق ەدى.
 ەتور بولسا، قوناقتىقتا سەنىكى ەدى.
 قادىرىڭ وسىلايشا اسىپ ەدى.

بۇل كۈندە جارلى بولدىڭ ادام نانباس.
 بولغان سوڭ جالقاۋ ادام ۇيىڭ قانباس.
 بۇيداىڭ كۈبتەن پىسكەن ورىۋسىز تۇر.
 جارقىنىم جەتەر ەندى ۇيىڭدى اش!
 قۇس شۇقىپ، جەل ۇشىرىپ تامام بولدى.
 ەتەسىن وزىڭە-ءوزىڭ نە ءۇشمن قاس؟
 - ۇيىڭدى قارا شەكپەن بولسەڭ نەتەر؟
 مەنەكەي جاز مەزگىلى تاغىدا وتەر.
 اۋلادان كوزىن سالىپ كۈز قارايدى،
 ارتىنان قاتتى بىزارلى قىسى جەتەر.
 - قار جاۋىپ شانا مەن جۇرت ءجۇرىپ جاتىر.
 بازارعا نە ساتاسىن جالقاۋ پاقىر.
 اربالاب استىق ساتىپ كورشىلەردىڭ
 قاراشى پايدا كورىپ وڭىپ جاتىر.
 (بۇيراولى).

(18) قاسقىر مەن مەسقى.

((قىزىلوپىنان))

ورماندان قاسقىر كەلدى ەلگە قاشىپ،
 الاقتاب، نە قىلارىن بىلمەي ساسىپ.
 سوڭىنان ءبىر توب اششى قىيىقۇ سالىپ،
 - ءمىت قوسىپ كەلە جاتىر شايىقلاسىپ.
 جالىنىپ قاسقىر سوزدا مەسقىقا ايتتى،
 شەتەندە ءبىر اۋىلدىڭ ۇشىراسىپ:
 «مەسقى جان، بۇل جەردەگى جۇرتتار قانداي؟
 جاۋ قۇۋىپ كەلە جاتىر ارتىتان قالماي،
 ءمىت ۇرگەن، قىيىقۇ سالعان ادامداردىڭ،

داۋىسىن ەستىمىسىن تارتقان كەرنەي؟

ايتاگور قايرىمدى ەل بار بولسا،

ئاسالاب مدنى جاۋدان قۇتقارغانداي»

«باراھوي» مىسقى ايتتى «قويان كوزگە!

جىگىت كەم ەر كوشىلدى ونان وزگە.

ادامدى اناۋ-مناۋ توقتاتارلىق

اۋزىنىڭ ەبى-دە بار سويلەر سوزگە»

- «ونى قوي» قاسقىر ايتتى «ول جاسىرماس،

جەب ەدىم ەبىر تۇۋ قوين بىلەر كۇزدە».

«بارىب كور ولاي بولسا، قۇرامىسقا.

ادام كەم جاسىرىۋعا ونان ۇستا

شاماسىز ەوزى اسقان جاقسى جىگىت.

جالەنزاق تونى كەلتە، قولى قىسقا».

- «مىسقى جان، ونى دا قوي وزگەسىن ايت!

جەب ەدىم ەبىر ۇلاعىن وتكەن قىستا».

«يىدىسى اناۋ ەۋيدىڭ كويىەرگەن باي.

جاقسىلىق، جاماندىقتى كوب كورگەن باي،

قوناق ەجاي ەوزى اسقان داۋلەتتى ادام

جاتساڭدا اۋىرلاماس ەبىر نەشە اي».

«بارىۋعا» قاسقىر ايتتى «جۇرەكسىنەم:

ونىڭدا قوزىلارنى جەب ەم تالاي».

«بىلمەيمەن سىلتەرىمدى ەندى قايدا؟

بارىب كور قىيسقى باسقا اناۋ سايدا.

بولعان مەن باسى قىيسقى ونەرى كوب،

ەر ەتۇرلى تابىلادى ونان ايل».

«مىسقى جان ونى دا ايتىب اۋرە بولما:

جەب ەدىم ەبىر بۇزاۋىن وتكەن ايدا».

«مەن قايران» مەسقى ايتتى «ستەرىڭە!
 زالالدىن باسقا نازىسە ستەدىڭبە؟
 بايدىڭ كوبي، چارلىنىڭ جالغىزىدا،
 عىيىبتى تىڭداپ تۇرسام، ستەرىڭە.
 زالاسىڭەر جۇرتقا تەگىس بولىپ ابدان
 ەندى نە يزدەپ كەلدىڭ شتەرىنە؟
 جەندى حوق، سەنى امان قۇتىلدۇرىپ،
 العانداي بالە تىلەپ ۇستەرىنە.
 «نە كەسەڭ، سونى الارىمىن» دەگەن عسوز بار،
 ور ەندى ەگىنىڭدى پىسكەنمىدە؟»
 (قىزىق مىسال).

(19) تۇتقىن زارى.

(كىراسۇۋسكەيدەن)

كۇن شىعب، كۇن باتادى مەزگىلى مەن.
 قاتالىق بۇل قاپاستا الدە نەدەن؟
 جۇرەدى ەرسەڭ قارساڭ كۇزەتشىلەر،
 اللانىڭ يرزا بولىپ بەرگەنى مەن.
 مەن عتۇستىم بۇل تۇرمەگە قاپلىستان،
 كوڭىلىم بۇرعاندىقتان قاتىن دۇسپان؛
 كىنام سول: كوزىن جويدىم قۇپيا ەمەس،
 كىناسىم اشكەرەلەپ ەمەس بوستان.
 سول عۇشىم مۇنداي كۇيگە عتۇستىم عىمنى!
 تاعدىردىڭ كەزى شىعار مەنى توسقان.
 تۇبىمە جەتتىڭ جاۋىز!... مەنىڭ داعى؛
 ەرىڭنىڭ ادال بەيىل، اق جولداغى؛
 بەلگىلى تۇزىك جولدىن شىعب سايقال؛
 جانىڭا داجال بولدىڭ عجانا تاغى.

بالالار ارىتتا قالدى جەتتىمىسرەب،
 قالايشا ولار ەزىدى دتەر قورەك؟
 كىم بىلەد؟ اش-جالاشاش بولمايتۇنس؟
 اتا-انا بولماغان سولۇ تۇرار دەمەب.
 جاتىرمىن مەن تۇتقىندا قاپالانىب،
 ازابتىڭ نەشە ءتۇرلى ءدامىن الىپ،
 كۈن-ءتۇنى ءبىر توقتالماي قىينالامىن،
 كەي، كەيدە تاسىعان جاس كوزدەن اعىپ.
 تەمىردەن ادەيى سوققان نىق شىنجىرلار!
 بەكىتىپ ەكى اياغمىن الپىسىندار!
 سىڭىرلاپ جار شاقىرىپ ءبىر سىنبايىسىن!
 شامام جوق بوساندىۋعا ايلان تابار.
 قاراسام كۈزەتشىدەي كۈن مەن تۇنگە،
 تۇنەرىپ باغىسىپ تۇر مەنى نەگە؟
 ە! مەنىڭ سىڭىرلاعان شىنجىرلارىم!
 سەندەر مەن ولەم شىعار.... كەلمەي جۈنگە!
 بەكەت.

(20) تازا بۇلاق.

بار ەكەن تاۋدان اققان تازا بۇلاق،
 تۇك ەل جوق ماشايىندا قىلغان تۇراق؛
 جاعالاي بىتكەن اعاش چاپىراقتى،
 جايقالىپ كۈن مەن جەلدەن تۇرعان قورعاب.
 شىلدەنىڭ تاس قىزدىرعان بىستىق كۇنى.
 ءموب-ءموادىر سۇۋى سالقىن ايبات ءتۇرى؛
 شىنداي جالتىراغان تازالىعى،
 كورىنىپ ايناداي بوب جاتقان ءتۇبى.

جانگەز ئۇش جولاۋشى كەلە جاتقان،
شولەگەن ئىستىق كۈندە، تاشىداي قاتقان.
كەز بولساق باقىتىمنا الدە قلاي،
سۇۋ ئىشىب، مەيدىرى قانعان سول بۇلاقتان.

راقات سۇۋسىن قانمى، جان جايلاىىپ،
قاراپ تۇراققان سۇۋعا قايران قالىپ،
كورەدى سۇۋ اعاردان جازىۋاى تاس،
جاعالاب جوعارىدراق جۇرسە بارىپ.

ئىشەۋى مۇنى كورىپ قالدى توقتاي:

جاپاندا جازىۋى بار نەتكەن تاقىتاي!

جازىلغان وقىپ كورسە سوزى مىناۋ:

ولساڭ بول، ەي جولاۋشى، بۇ بۇلاقتاي!

ساۋدەگەر ەكەن ەبىرى ئىشەۋىنىڭ،

تىگىداشكەز سونداغى ايتقان سوزىن مۇنىڭ:

«ياپىرماي! بۇل جازىلغان اقل ەكەن،

وتكىمىزەي اعار بۇلاق كۈنى-ئۇنىن.

المىسقا بارماقشى ول تىنباي اعىب،

قوسىلماس وزگە بۇلاق بۇعان ناعىب:

زورايىپ اقىرىندا وزەن بولساق،

سۇۋىنان پايدالانار تامام قالماق.

مەنىڭشە مۇنان مۇرات-ماعانا سول:

كاسىب قىل، جالقاۋلانباي تالابىتى بول،

بۇلاقتاي ماقسۇدىڭا سەندە جەتىپ،

باسىڭا تىيىگىزەرسىن پايداىشىدى «ول».

ەكىنشى عالم ەكەن اسا زىيرەك،

ول ايتتى باسىن شايقاب نازدانىپ بەك:

«بۇل سوزىدىڭ ماعاناسى سىز ايتقاننان

مەنىڭشە بولسا كەرەك تەرەڭىرەك.

بۇل سوزدەن غىبىرات سول ادامزاتقا:
تەگىن قىل، جاقسىلىقتى پۇلغا ساتىپ،
بۇلاقتاي كەز كەلگەنگە دايار بولىپ،
مىندەتسىز غىبلىمىدى تارات قالماققا».

جاس جىگىت جوللاۋشىنىڭ ئۇشىنىشى،

ادەمى كورەر كوزگە كوركەم كىسى -

توقتالىپ ەش نارسە ايتباي تۇرىپ ەدى،

«نە ويلایسىن، سويلە مىرزا» دەدى وزگەسى.

بۇل جىگىت بەردى جاۋاب سوندا تۇرىپ:

«ورنىندا اقباي بۇلاق تۇرسا تۇنىپ،

غشوب-سالام، شاڭ-توپىراق، سەلەۋ باسپ

سارقىلىپ قالار ەدى ەالى قۇرىپ.

جۇرت قۇمار بۇلاق تازا بولغاندىقتاق

جازىۋدان ماعانام سول مەنىڭ ۇققان:

كوڭلىڭىدى بويىڭ مەنەن تازا ساقىتا،

پاكلىك بەن ارتىلارسىن سوندا جۇرتتان.

اق بەيىل، تازا جۇرەك، غجۇزىڭ جارقىن،

سەكىلدى غمولدىر بۇلاق سۇۋى سالقىن،

بولغانداي دەرتكە شىپا جانى غسۇيىپ

غشۇباسىز پايدالانار بولسىن قالقىڭ».

ازامات.

(21) كىسى مەن ارستان.

(قىزىلپۇت).

غىمىر اشكىشى ۇستاۋشى ەدى، اشكىدى قىرىپ.

شەنە قالىڭ اعاش تورىن قۇرىپ.

غىمىر كۇنى ارستانغا كەز كەلمىتى

سىرتىنان قۇرغان تورىن باغىپ تۇرىپ.

ارىستان اقمردى وعان اۋزىن اشىپ،
 قانىكەي قىيمىلداپ كور قارسىلاسىپ.
 شەكمەرىمىز، جان بىتكەنگە پاتشامىن دەپ،
 ماقتانىپ عجبۇرۇشى ەدىڭ، سۇۋداي تاسىپ.
 قايراتىڭ ماقتاناتۇن قانداي ەكەن،
 كەل بەرى بايقاسالىق كۇش سىناسىپ.
 «ادامىم راس بىزگە پاتشا بولساڭ،
 عجبۇر ب كور اياغىڭدى قادام باسىپ»
 «ارىستان، سەنەن ارتىق ەمەس كۇشىم.
 سوزىمدى ەلتىپات بەن تىڭداپ ەتۈسىن.
 ەتەتۇن مەنى ارتىق قايىۋاننان،
 كۇش ەمەس، ونەرىم مەن ەتكەن ەسىم.
 ول راس سەندەي ونشا باتىر ەمەن،
 ماقتانشاق وتىرىككە چاقىن ەمەن.
 قانشاما كۇش جەتبەيتۇن قىيىن ەستى،
 ورنىما كەلتىرەمىن اقبلىم مەن.
 بۇل ساغان ايتىپ تۇرغان ناعىز شىنىم.
 شىنىدىن كورسەتەيىن قازىر مۇنىڭ.
 ەگەردە سوزىم جالغان بولىپ شەقسا،
 جەيسىن عوي سونان سولڭدا جارىقتىعىم.
 سەن قارا! قىلداي ورمەك اناۋ تۇرغان،
 مەن ەدىم ازابتانىپ سونى قۇرغان.
 كىشكەنە جەلگەدە عوزى سەلەكىلدەيدى،
 كورەسىن تەمىر ەمەس يا تاس قورغان.
 جۇرسەمدە قايراتىڭا سىرتتان قانىپ،
 كوزىمەن كورگەنىم جوق ەلى انىق؛
 اۋەلى مەن وتەيىن ار جاعىنا،
 وتەرسىن مىقتى بولساڭ بۇزىپ، جارىپ».

«تۇرسىن عوي كۇش سىنارعا قىلداي تۇر مەن،
 ول تۇگىل بايقاسقانمىن ونان زور مەن.
 سەن بارىپ ارجاعىندا دايار بوب تۇر؟
 جەتەرمىن مەندە قازىر تۇۋرا جول مەن».
 جونەلدى كوب سويلەمەي ادام پاقىر.
 قۇۋانىپ جىلدام ءجۇرىپ بارا جاتىر.
 استىنان تور-تورلاردىڭ ءوتىپ الىپ،
 ءجۇردى ەندى كەلسەڭ، كەل دەپ ءبىزدىڭ باتىر.
 ارستان شابتى تورعا اتقان وقتاي،
 قومىنىپ بەينە الدىندا نارسە جوقتاي.
 وتە الماي توردى بۇزىپ شىرماتىلىپ،
 سول جەردە قولعا ءتۇستى ۇرماي، سوقپاي.
 ورالىپ جاتتى تورعا ارستانىم،
 اقىلدان ءبىلدى كۇشتەڭ قالىسقانىم.
 تەرسىن ارستاننىڭ سويىپ الىپ،
 ولجالى قايتتى اششى دانىشبانىم.

بۇل جازعان بوز بالاغا ءبىر وسىيەت،
 ونەرسىز قارا كۇشتە جوق قاسىيەت.
 ويلاماي كۇشكە سەنىپ ەتكەن ءمىستىڭ،
 زالالى عار ۋاقىتتا باسقا تىيەد.
 دەمەيمىن كۇش كەرەكسىز ادام زاتقا،
 ونەر، وي وناندا ارتىق مال مەن باققا.
 ونەردىڭ جوقتىعىنان ازىپ ءجۇرمىز،
 ناعىز بۇل ارستانداي بولماساق دا.
 بۇل كۇندە كۇشتەن ويدى بۇرىن جۇمسا:
 قارا كۇش بايگە الماي وسى شاققا.

- عامال ەت زامانىڭنىڭ شىعايىنا
 بايگەسىز قۇر ۇلاعب بوسقا شايبا
 اقلدان كۇشىڭدى ارتىق كورىپ جۇرسەڭ،
 جادىڭا بۇل كەڭەستى وقىپ ساقىتا؛
 (قىزىق مىسال).

(22) نىتتەر دوستىغى.

(قىزىلپۇتان)

بىر بايدىڭ تورت كوز مويناق توبەتتەرى.
 وزدەرى غىيت بولسادا، ادەبتى ەدى.
 تۇندە مۇرىپ، كۇندىز ۇرمەي جاي جاتاتون،
 بولادى ادەبتى غىيتتىڭ ادەتتەرى.
 غۇس مەزگىل ەكى توبەت تويىپ جاتىپ،
 كەمپىر ناز وكپەلەرىن قويىپ جاتىپ
 اس غۇيدىڭ الدىنداغى كۇن شۇۋاقتا
 سويلەستى غار نارسەنىڭ باسىن شانىپ.
 غسوز قىلدى جاقسىلىقتى جاماندىقتى،
 جومارتتىق-مىرزالىق بەن، ساراڭدىقتى.
 دوستىقتىڭ، دۇشماندىقتىڭ جايىن سويلەپ،
 قولعا الدى تاتىۋامىق بەن ارزدەتتى.
 غىلمارسىپ سول ۋاقىتتا ايتتى «مويناق»:
 مەنىسىز اق قارا تورت كوز غوزىڭ ويىلاب،
 دۇنيەدە ونان ارتىق نە نارسە بار؟
 تۇرعاننان تاتىۋامىق بەن كۇلىپ ويىلاب.
 دوس بولساڭ، قۇشاق تاسىپ جانغا بالاب،
 غسوز ايتساڭ بىر-بىرىڭە شىراق-قاراق
 التى كۇن اشارشلىق كورسەڭ داعى
 جەمەسەڭ بىرىڭ جوقتا بىرىڭ تاماق.

دوستنىڭ دوس جۇلىدىرماسا جاۋعا تۇگىن
 ەش نارسە ايرماسا، ارا جىگىن.

عبرىنىڭ قاباعىنا عبرى قاراپ،
 بىلمەسە، كۈننىڭ قالاي وتكەندىگىن.

نە بار دەپ دۇنيەدە مۇنان ارتىق
 مەن قالىپ عبرى قىيالعا تۇرمىن بۇگۈن.
 «جولدى-اياق»، اقساق «قۇتپان» جامان «سارقۇس»
 «سولاردا تاب-تاتىۋ عجۇر بىزدەر تۇگىل».

سويلەيدى ماشىزدانىب ەندى عتورت كوز.
 «موين-ەكە» مۇنىڭ ابدان ايتارلىق عسوز.
 تۇرمايتۇن عبرى كۇن تاتىۋ نەمىز بار دەپ،
 مەنداعى ويلاۋشى ەدىم وسىنى عار كەز.
 نە كەلىپ عىترى جۇرسەڭ نە كەتەيدى؟

اراز بوب ەكەۋمىزگە نە جەتەيدى؟
 تاماق توق (وركەنى عوسسىن بىيەمىزدىڭ)
 عىيىسىز سوكىپ سوقپاي قۇرمەتتەيدى.
 راسىن راس دەمەي تاناسىزبا؟

عبرى سوتكە تاتىۋلىق جوق ارامىزدا.
 تۇرمايتۇن رەنىشكە عسال نارسەگە،
 ەكەۋمىز تالاسامىز بارامىزدا.

مۇنداي عىس اراسىمىزدا بولعان ەمەس
 كوز سالساق بۇرىنقى وتكەن بابامىزعا
 اتانىڭ جولدىن قۇۋماي ۇلاققاندا
 تۇۋرا جول سونان ارتىق تابامىزبا؟

بۇل سوزگە كوكىلدەنىپ «مويناق» تاستى.
 ول ۇلكەن، ونان گورى «عتورت-كوز» جاستى
 «عتورت-كوزىم» «موين ەكەم» دەپ عبرىن عبرى
 دوس بولىپ، سەرت ايتىسىپ قۇشاقىتاستى.

ەكەۋى ۋىرەن ۋىرەن ۋىرەن، قۇشتى.
 قىزىقى باسلىغان دوستىق كۇشتى
 اس ۋىدەن ۋلاقتىرغان ۋىرەن ۋىرەن
 سولاردىڭ ناق جانىنا كەلىپ ۋىرەن.
 كورگەن سوڭ مايلى سۈيەك ۋىرەن تۇرارما؟
 قۇشاعىن جازىپ الا جۇگىرىستى.
 دوستىقتى ايتقان سەرتتى بىلاي قويىپ
 ەكەۋى ۋىرەن بىرىند سالىدى ۋىرەن.
 دوستى دوست مۇنان ارتىق قالاي سىمىلار.
 جۇندەرى بۇرقىراغان اسپانغا ۋىرەن
 سۇۋ قۇيىپ ەكەۋىنە جىيىلغان جۇرت
 ەكەۋىن زوردانغانا ايرىستى.

دەتتەرگە تالاسسادا جاراسادى.

ەتەسە، ۋىرەن ادەتتىن اداسادى؛
 دوست بولغان ادامدارى قاراپ تۇرساق،
 بىيىك بەن تەڭ دەپ بولماس الاسانى.
 سۈيەكتەي ارانىنا نارسە تۇسسە،
 دەتتەردەن ولار ارتىق تالاسادى.

(قىزىق مىسال)

(23) شىرىلداۋىق شەگىرىتكە.

(قىزىلۋېتان)

شىرىلداۋىق شەگىرىتكە
 ىرىشپ ۋىرەن ۋىرەن سالغان
 كوكالدى قۇۋىپ كولايتتەپ
 قىزىق بەن ۋىرەن جازدى العان.

جازدى كۈنگى چاپراقتىڭ
 بىرىندە تاماق، بىرىندە ئۇي
 چاپراق كەتتى، جاز كەتتى
 كۆز بولغان سوڭ كەتتى كۆي.
 جىلى جاز جوق، تاماق جوق
 وكىنگەننەن نە پايدا
 سۆۋىتقا توشقان قارنى اشقا
 ويىن قايدا! ئان قايدا!
 ونى مەنەن تۇرمايدى:
 قار كورىندى قىس بولدى.
 ساۋىقىش سۈرلى بۇكىشىدى;
 تەم اق قىيىن ئىس بولدى.
 سەكىرىۋ قايدا ئۇرىنىپ،
 قاباغىن قايعى جابادى.
 سالامدا جاتىپ ئدان جىيەن
 قۇمىرسقانى ئىزدەپ تاپادى.
 سەلىكىلىپ كەلىپ جىيەلىدى،
 اياغىنا باس ۇرا.
 «قاراعىم جەلىت ورىن بەر،
 جاز شىققاندا اسىرا».
 «ونىڭ جانىم ئسوز ەمەس،
 جاز وتەرىن بىلمەپ بە ەڭ؟
 جانىڭ ئۇشمن ەش شارىۋا،
 الا جازداي قىلماپ بە ەڭ؟»
 «مەن وزىڭدەي شارىۋاشىل،
 جۇمىساق ەلەۋ ئۇيلى مە؟
 كوگالدى قۇۋىپ ئان سالىپ،
 ولەكەنەن قولىم تىيىدى مە؟»

«قايتىسىن قولى تىيمەيتى!
ولەشكى، ئانىشى ەسىل ەر؛
الا جازداي ەان سالىساڭ،
سەلسەلدەدە بىيلەي بەر!»

اباي.

(24) قىز اكەسىنە.

سوزىمە، قىز اكەسى قۇلاعىڭ سال!
بىيىل سەن ەمىس جاسادىڭ ەمىر اقبۇال.
قىزىڭدى ەمىر سوقمىغا بەردىڭ ۇستاب،
قاراماي وبالىنا، اقبماق شال.
كۇلايم ون ەتورت جاسقا بىيىل شىما:
كەتكەن جوق ەرنىندەگى ەسۇتى جۇققان
جىلاسا، قارت ادامعا بارمايمىن دەپ،
ۇرساسىن بىلمەيسىن دەپ بالالىقتان.
كۇلايم بىلمەيدى ەمەس، بەك بىلەدى.
انشىدىن اكەم ەبىلىسىن دەپ ەجۇر ەدى.
دەشمىسى قىز بالانىڭ العان جارى.
ول سەنەن وزان باسقا نە تىلەدى؟
اقبماق ەتورت ەسە قارت بەرگەن بايىڭ.
ەمىت ەدى قۇلقى قايتى، بىلەم جاين.
سەپىرىپ بارلىق مالىن ەوزىڭ الىپ،
قالدىردىڭ قالاي قىيىپ قوتىر تايىن.
سابايسىن وڭاشادا قىزىڭدى ەوزىڭ،
بارماسا، ويامىن دەپ ەكى كوزىن.
بالانىڭ بازىناسىن كوتەرمەسەڭ،
ايتادى ول ەبىشارا كىمگە ەسوزىن؟

كۇلايىتىم قورقىپ كەتكەن سويىلىمىنان.
 جىلى قان اعزىبىسىن ەوينىنان.
 تال تۇستە قارا شاشىن قانعا بوياب،
 ويناسىن ۇستاب با ەدىڭ قويىنىنان؟
 قورقىلىرىڭ كۇلايىمىدى قىز ساۋىرى.
 تەڭ جاندى، باعىن تابىاي، باق ەداۋىرى.
 قانىڭ مال، جانىڭدا مال، مالىڭ قۇلى
 قادىرىسىز ماقىلۇقسىن جوق باۋىرى.
 مالاباي ۇلى راقىمجان.

(25) ەتۇن ەدى.

ەتۇن ەدى. كوكتى قابىتاب بۇلىت تۇردى.
 جەل جىلاب، دولى داۋىل ۇلىب تۇردى.
 سەكىرىپ سارى شاشى جىندار بىيىلەپ،
 الدە كىم سىلىق-سىماق قانا كۇلىپ تۇردى.
 جاپان ەتۇز، وتسىز، سۇۋىسىز بەتپاق شولدە،
 جىن، شاپىتان مەكەن ەتكەن تاغى جەردە،
 جاس بالا. جولداسىم جوق جاپا جالعىز،
 مەن كەلە جاتتىم، باتىپ قاندى تەرگە.

كوزىمنىەن جاس اقبادى قاندار اقتى.
 تاباندى تىلگىلەدى تاستار قاتتى.
 قارقىلداپ، قىيىقۇ سالىپ قارعا قۇزغىن
 جالپىلداپ جۇرەگىمدى شوقىپ جاتتى.
 شاشىمدى جۇلدى الدە كىم تالداپ-تالداپ
 ىستىق جاس دومالادى كوزدەن پارلاپ،
 ەسىر كەنگەن جالعىز جان بولدى ما؟-جوق!
 جىلادىم جاپان تۇزدە، جالعىز زارلاپ.

الدە كىم «ئايت؟ شىعارما ئۇنىڭ» دەدى
 «سەن مېر مال-مېر بەس بايتال قۇنىڭ» دەدى،
 «شوقىسىن قارغا، قۇزغىن جۇرەگىنى،
 تىرپ ەتبە، جىلامادا، كۇگىم» دەدى.

ويالما، دەدى كۇنىدى، سەن مال، كۇڭ سەن،
 سوكسەمدە، سوقسامداغى شىدا، كون سەن.
 شىداماساڭ، قارسى «لام» دەۋشى بولما!
 تۇنىشمىب كوز جاسىڭا كومىل، مول سەن.

دەدى دە، سول الدە كىم سىلىق-سىلىق كۇلىدى.
 سول كۇلىڭ جۇرەگىمدى جۇزگە ئىلدى.
 كۇيىك كەۋلەب، جۇرەگىم وت بوب جاندى.
 جۇباتىۋعا سول كەزدە قايسىڭ كەلدى؟

اشۇ كەرنەب، امالىسىز، جانىب ىشتەن،
 جالىنعان بارىڭىز، مەن ەمەس بە ەم؟
 سول ۋاقىت: «بىس جاقىسى پالەن ات» دەپ،
 ساۋدالاسقان اعا ەكەم سەن ەمەس بە ەڭ؟

ساسىق دۇڭىز جانىۋار، جۇۋان قارىن،
 ساتاتۇن مالعا، تاشىرىك، يىمان، ارىك،
 تاستاعانداي بولامىن جۇز تىلىگىلەب،
 كەتكەندە قايناب، ويناب ىستىق قانم.

سۇيەتۇن ەركەلەتبە، اجەم، اتام،
 ومىرىڭشە جىلا! دەپ بەردىڭ باتاڭ!...
 قۇشاقىتاب، قىسىب، كۇرسىنىب جىلاي بەردىڭ،
 سارعايعان سورلى بولىب بىمىشارا اپام...

قىسقى كۈنى، بوراندى ۋىزىن كەشتە،
سورلىنىڭ قاسىرەت، زارى سىمىيى شىكە،
«ۋۇ!» دەگەندە ۋىزىنان جالىن شىعب،
وتىرىۋشى دد قولىنا الىب كەستە.

كۆرسىنىپ، كەستەنى الىب تىگىۋشى ەدى.
مولدىردىتىپ كوز جاسىن توگىۋشى ەدى.
ناركەس كوز جاسقا تولىپ، شالا شانىشپ،
كەستەسىن قايتا تاغى سوكىۋشى ەدى...

ۋۇپ اللا! جان بولدى ما بىزدەن مۇشۇدىق؟!
دارىعا! نە كورمەدىك! نە كورمەدىك؟!
كورگەنشە سونشا قورلىق، سونشا زورلىق،
ۋۇ عىشىپ، وتقا ءتۇسىپ نەگە ولمەدىك؟!
ۋۇ عىشىپ، وتقا ءتۇسىپ نەگە ولمەدىك!؟

ۋامەدىك! زار ەشەردىك، سابىر ەتتىك:
شاشاتۇن التىن ساۋلە تاشىدى كۋىتتىك
كوب كۋىتتىك، سوكىلىدىك دە، سوعىلىدىق دا،
ساتىلىدىق دا، تىلەككە اقىر جەتتىك!

مىناۋ تۇۋ كىمنىڭ تۇۋى؟-ايەل تۇۋى.
مىناۋ شۇۋ كىمنىڭ شۇۋى؟-ايەل شۇۋى.
ۋۇلاغان جانىمىزدى سانسىز جىلدار،
جويىلدى بۇگۈنگى كۈن قاسىرەت ۋۇى.

اناۋ تاڭ كىمنىڭ تاشى؟-ايەل تاشى.
بۇگۈنگى كۈن شىن ازات ايەل جانى.
سوقىر قۇرت، ساسىق دوشىمىز، كەت جولىمىنان
باسار سەنى توگىلىگەن ايەل قانى!

ماعىجان.

(26) ءوربۇۋ.

دۇنيەدە وزگەرمەيتۇن نارسە جوق. دۇنيەنىڭ تابىيى، نەگىزدىك جولى وزگەرمىس، وزگەرگەندە كەر كەتسە كەمىپ وزگەرىۋى دەس، بىلگەرى باسسىپ، جەتتىگە، جەتەلە، ءوسىپ-ونە وزگەرىۋى. مۇنى عىلىم تىلىندە «ءەۋلۇتسىيا» (تابىيىيات تاعدىرى) دەيدى.

ءۇستىمىزدەگى شەنى، شەتى جوق كوك، كۈندىز بولسا، دۇنيەنى جارىق ەتكەن كۈن، ءتۇن بولسا، اسپاندا كۈلمىسىرەپ تۇرغان اي مەن جۇلدىزدار، بىزدەسەڭ تىرشىلىگىڭ كەرەك نارسەنىڭ ءبارى تابىلىپ، اناشا اسىراپ وتىرغان مىناۋ جەر، ول جەردىڭ ءۇستىمىزدەگى جاندى جانسىز ماقىلۇقتار ءبارى وسى تۇرىندە، وسى كۈيىندە، وسى قالپىندا بولماغان. ماسەلەن جەر وسى ءتۇر، وسى كۈي، وسى قالپىنا جەتكەنشە، عالمىدار ايتىۋىنا قاراعاندا 5-6 مىليون جىلدار وتكەن. جەردىڭ تۇمان سىياقتى بۇۋعا ۇساعان زاماندارىدا بولغان، ونان كەلە-كەلە قويىلىپ، بالقىعان قورعاسىنغا ۇساعان زاماندارىدا بولغان. ونان بەرى كەلە تاس بولپ قاتىپ قالعان زاماندارىدا بولغان. سونان سوڭ تاس ۇساتىلىپ، ۇگىلىپ توپىراق بولپ جەرگە اينالغان. جەرگە اينالغان سوڭ سۇۋ پايدا بولغان. سۇۋ پايدا بولغان سوڭ ءوسىمىدىك اتالغان ءتۇرلى جەر تۈكتەرى اعاش، بۇتا، شوبىتەر، جانىۋار اتالغان ءتۇرلى جاندىقتار پايدا بولغان. ول ايتىلغان جەردىڭ تۈكتەرىدە، ول ايتىلغان جاندىقتاردا وسى ءتۇر، وسى قالپىندا بولماغان. وزگەرىلە-وزگەرىلە كەلىپ، وسى كۈي، وسى ءتۇر، وسى قالپىغا تۇسكەن. ادامدا وسى ءتۇر، وسى كەسكىن، وسى قالپىتى بولماغان. تۇرمىسى، ىستەگەن كاسىبى، ۇستاعان جولى، جۇمىساعان عىلىمى، تۇتىنعان نارسەسى وسى كۈنگىمىدەي بولماغان.

ادام زات ادام بولمايدىن بەرىدە نەشە مىڭ جىلدار وتكەن. نەشە مىڭ جانداردى وتكىزە، نەشە تۇرگە ءتۇسىپ، جەتتىگە، جەتەلە كەلىپ، وسى كۈنگى تۇرمىس تۇرىن تابقان. بۇل تۇرمىسقا جەتكەنشە ادامنىڭ تۇرمىسى، قالپى، سالتى، تالاي وزگەرگەن، تالاي قۇبىلغان؛ ونەر بىلىمدە تالاي كۈيدى باسنان

كەشىرىگەن، تالاي جانىب، تالاي سونىمىب، تاغى كۈتۈرىلگەن. مېر-اق
 ىلگەرگىنىڭ اقلي، عېلىمى كەينىگىگە قالىپ، كەينىگىلەر وعان
 قوسىمىپ جاماي كەلىپ، تىرشىلىك مەدىسى ارتىلىپ، اقتىمىندا
 ونەر عېلىمى اۋدانى ۇلعايا كەشپى بەرگەن. كۈن كورىس
 عتاسىلى مولايىا بەرگەن. پايدالى عتاسىل المىب، پايداسىز
 عتاسىل قالىمىب، تىرشىلىككە كەرەك بىلىمدەر اتادان بالاغا،
 ۇلكەننەن كىشىگە، ناسىلدەن ناسىلگە قالىپ، عېلىمى ساپاسىنا
 قويىلىپ وتىرعان. وسى كۈنگى عېلىم-ونەر دەگەننىمىز ادام
 بولعاننان بەرگى ادام بالاسىنىڭ تابقان تىرشىلىككە كەرەك مەدىسى-
 امالى. ونەر عىلىم بىلىگەن ادام تىرشىلىكتىڭ سىنىنە كەرەك مەدىسى،
 امالى جاقسى بىلىمەك.

كۈن كورىس عىسى وعان وڭاي؛ بارلىق قاقباسىنىڭ نەشە
 ەسىگى، نەشە تەسىگى وعان مەلىم. جىلدىق جەردەن كوز
 اشىپ جۇمعانىشا جىلدام قاپار المىب وتىرعان، اتىز اربا مەن
 عجۇرىپ، سۇۋدى بالمىقتاي كەزىپ، قۇستاي اسپانغا ۇشىپ وتىرعان
 جۇرتتار عىلىم مەن ونەر ارقاسىندا، دۇنيانىڭ ەسىك-تەسىگىن
 بىلىگەندىكتەن سىتەپ وتىر. بۇل عىلىم-ونەر تابىمىعات تاعدىرى
 بويىنشا اسا بەرمەك، وسە بەرمەك. عىمراق ادام بالاسىنىڭ مەرى
 قاتار جەتىلىۋ، قاتار جەتتىگىۋ جوق.

تابىمىعات تاعدىرىنىڭ جولى جارىس، تالاس، تارتىس، كۇرەس،
 بايگە ونەرلى جۇيىرىكتىكى، مەدىستىنىكى. قاراساق قاتار جەتىلىپ
 وتىرعان جۇرت جوق. بىرەۋ بىلگەرى، بىرەۋ كەيىن؛ بىرەۋ
 كوككە ۇشاتۇن، سۇۋدى كەزەتۇن ماشىينەلەر سىتەۋگە جەتكەندە،
 بىرەۋلەر تەرىنىڭ دە جوندەپ بىلەۋىن بىلىمىي، قاۋدىرلاعان تەرى
 مەن عىسىرى كىيىمىپ وتىر.

(27) ولاقتىق با، سالقتىق با؟

ەگىن سالىۋ جاعىنا كوز سالساق، عىزدىڭ قازاقتىڭ ەگىن كاسىمىي
 مۇدەم شالا. دۇرىستاپ ەڭبەك عىمىرىپ ايمىرعان جەر مەن قازاقتىڭ
 شاشقان جەرىنىڭ اراسى جەر مەن كوكتەي، دۇرىستاپ ايمىرعان جەردىڭ

تۇرسى، ئۇيگە ئىسەندىكى جوق. قىستى ئۇيىن الساق قانداي داۋلەتتى بولسا، زەمەنكىسى قورا ەكەنن بىلمەيسىن، ئۇي ەكەنن بىلمەيسىن، ايرارلىق ەمەس.

بۇل نەمكتەن؟... بۇل قازاق قالقىنىڭ سالقىمى. سالقىمى تاستاب ەرنىبەگەندە ئانا ئۇيدى تازا ئۇستاۋعا بولادى.

قازاق مالدىڭ ئتولىن كىشكەنە ئانا ئۇي سالىپ بولەك قاماۋعا ەرنىپ، ئوزى وتىرعان ئۇينە ئتولىن-قوتىر وگىز شە-قارشىن بىرگە قاماپ، ئۇينىڭ جارىتىسىن قورا قىلىپ بىلىقتىرىپ جىبەرەدى؛ بۇل ئۇيدە تازالىق بولادى دەپ ايتىۋعا بولىدى.

وتە-موتە قىستىڭ كۇنى دالاعا شىعبى تازا اۋامەن دەم الا المايتۇن جاس بالالار اۋىرىۋعا شالىعبى ولىۋىنە سەبەبى مول.

ۇلگىلى ەلدىڭ كەدەيسىنىڭ ئۇيى دە قازاقتىڭ بايىنىڭ ئۇينەن ارتىق. بۇعان سەبەب جالغىزاق قازاقتىڭ جالقاۋلىعى.

بۇرىنقىداي مال ايداب جايلاۋعا كوشىپ شىقبايتۇعىن بولغان سولك، ەكى ئۇي ئۇستاپ، ەكى راسقوت ئۇستاپ ئجۇرىۋ وتە-موتە قازاقتىڭ جارلىسىنا پايداسى جوق ئىس.

«اۋىل»

(28) قىبشاق سەيىتقۇل.

قىبشاق سەيىتقۇل جانىنداى وتىز ئۇيلى توبىرىن، قالاي دىسىم جۇرىت قاتارىنا قوسارمىن دەپ، وىعا قالدى. ول ۋاقىت اتتانىس، بارىمىتا تۇۋىن تىككەن، ەسىلاشدار ەشكەكسىز ەلدىڭ مالى مەن كۇن كوردىمىز دەيتۇن زامان. بارىمىتا مەن مال باعىۋدان باسقا قازاقتا بوتەن كەسىپ جوق ۋاقتى. سەيىتقۇل مەن وتىز ئۇي توبىرىندا مال جوق بولغان. بارىمىتا مەن مال تابىۋ سەيىتقۇل سىياقتى دىستى ادام دىستەيتۇن ورنىدى كاسىپ ەمەس. «جورتۇۋىل باسى جولدا قالار» دەپ بابالارىمىز ايتقان ەكەن عوي دەپ، بارىمىتاغا كوشىملى شاپباي، ەگىن كاسىبىن دىستەۋگە قولايلى جەر تزدەيدى. كوب جەرلەردى ارالاب، كەزىپ كەلىپ تورعاي جاناماسىنداى قابىرعا دەگەن سۇۋدىڭ بويىنا توقتايدى. مىنا جاقىتا ۇرگەنىش قوقاننان،

مىنا چاقتا ۋىستەك، قالماقتان شەتىرەك ەكەن، عجانا جامانىشلىق بولسا، قالىك ەل قىبىشاق رۇۋىنا چاقىن ەكەن دەيدى.

تۇركىستاندا قالسام، قوقانى قوقاشدا، وزبەگى وكىرەكتە، تىنەشتىق بەن كاسىب سىستەتەس دەپ، قابىرعانى ۇناتىپ قايتقان سوڭ، قىستى وتكىزىپ، جازىنا كۇنىنىڭ جىلى كەزىندە جالاڭاش جايدا قى كەدەيلەردىن كوشىرىپ، قابىرعاما الىپ كەلەدى. ۇرلىق بەن بارىمتا قىزىعىنا تۇسكەن عىبراعاسى بار ەكەن. سەيىتقۇلدىڭ ايتقان اقىلىن الماي، قاسىندا عى ۇش عتورت عۇيى مەن تۇركىستاندا قالادى.

قابىرعانىڭ بويىنا كەلگەن سوڭ، قالاي ەگەن ەگەۋدى تۇركىستاندا كورگەنى بار، سەيىتقۇل كەدەيلەردى مەن بىرگە كەتپەندى قولعا الادى. جەردى شىبادى، ارقى قازادى، اتىز تۇرعىزادى، تۇقىم شاشىپ، سۇۋ جىبەرەدى. ەگەن پىسكەن سوڭ، ورىپ، وزدەرىنەن ارتىلعانىن ماشاينىندا عى كوشبەلى ەلگە ساتىپ، مال قىلادى. جاشا مەكەن ەتكەن جەرىنە ورنىققان سايىن، ەگەندى جىلدىن جىلعا كۇشەيتىپ، ارقى باسنا شىعىر ورناتىپ، ەگەندى شىعىر مەن سۇۋاراتۇن ەتەدى. ەگەن كۇشەيگەن سايىن، ماشاينىندا عى ەلدىڭ مالىنا ايرىباستاپ، قارا-قۇرا مال جىيىۋىدا كۇشەيىپ، اقىرىندا عى بارى اۋقاتتانىپ، بايىۋعا اينالىدى. مۇنى كورىپ، كوشبەلى ەلدەردەن دە قىزىعىۋشىلار بولىپ، سەيىتقۇلعا قوسىلىپ، بەس التى جىلدىڭ شىمىندە «سەيىتقۇل ەلى» دەگەن عتورت عۇز شامالى عۇى بولادى.

سەيىتقۇلدىڭ مالدى تابىۋ رەتى باسقىلاردان وزگەشە بولعاندا، مالدى باعىۋ، جاۋدان قورعاۋ رەتى دە باسقىلاردان وزگەشە بولادى. ەلنىڭ ادال ەڭبەگى، تابان اقى ماشىداي تەرى سىڭكەن داۋلەتۇن اشىدىغان جاۋدان، ۇرىدان، بورىدەن قالاي ساقىتاۋ قامىن ويلاپ، شىمىنان بىيىك ەتىپ قورعان سالىدىرادى، مال كۇندىز دالادا باعىلىپ، تۇنگە سول قورعانغا قامالادى. باقتاشىلاردى رەتتەپ، جان چاققا قاراۋىلىشلاردى تارتىپتەپ قويادى. بۇلاردىڭ وسىندا عى كۇتىنىپ، بەكىنىپ وتىرعانىن كورگەن بىلگەن ۇرى-قارىلار، بارىمتا، سىرىمتاشىلار، وشىاي جاتقان مال دەپ قىزىعا المايدى.

بۇل چامىن عىۋىتىپ جوندەگەننەن كەيىن، سەيىتقۇل بۇقارعا،

قوقانغا مال ايداتىمىز، ول كەندەردەن قازاق قولى ئۇرلى تاۋارلار
 الدىرىپ، جىلدا ەگىن پىسكەن كەزدە ماناعى قورعاندا جارمەنكە
 اشادى. كوشبەلى قالىق بەلگىلى كەزدە مالىن، عۇن-جاباغى، تەرى-
 تەرسەگىن اكەلىپ ەگىنشىلەرگە بەرىپ، استىق جانە تاۋار الاتۇن
 بولادى. عسۇيتىپ، عىر جاعى ساۋدا، عىر جاعى ەگىن-ەكى كاسىبتى
 بىردەي ىستەپ سەيىتقۇل ەلى عابدان بايمەن ەلدىك عىرى بولادى.
 ماناعى جوعارىدا ايتىلعان سەيىتقۇلدىك اعاسى جۇرتتىك
 مالىن ۇرلاپ، بارىمىتا مەن المىز، بايىمىن دەپ جۇرگەندە قوشىرات جاعىندا
 قولغا ئۇسىپ، كىم ەكەنى دە بەلگىسىز، بىرەۋ عولتىرىپ كەتتى.
 قالعان مال-مۇلكىن ۇرىنىك مالى دەپ، تۇركىستان ۇلىقتارى تالاب
 الىپتى. اعاسىنىك قاتىن-بالاسىن، سەيىتقۇل نەشە جىلداي بىزدەتەپ،
 جانىما كوشىرتىپ الدىرادى.

سەيىتقۇل 1830-يىشى جىلى دۇنيەدەن قايتىپتى. سول ەدانىشبان
 كىسىنىك افىلى مەن ەگىندى ادەت ەتكەن ەل قابىرغا سۇۋىنىك بويىندا
 وسى كۇندەدە كوب. جازىلى بولىپ، باسقا كاسىبى بولماعان ەل تورعاي
 جاعىندا تەز ەگىنگە اينالادى. ەرىنبەي بەينەتتەنگەندەرى عىراز جىلدىك
 ىشىندە-اق ەگىن ارقاسىندا جۇرت قاتارىنا قوسىلادى.
 (التىن سارى ۇلىنىك كىتابىنان).

(29) قازاق سالتى.

قازاق مال مەن كۇن ەلىتكەن كوشبەلى ەل. بۇرىن قازاق
 تۇگەلى مەن كوشبەلى ەدى، قازىردە شالا كوشبەلى بولىپ قالدى.
 بۇرىن قازاق جاز ارقانى جايلاپ، قىسقا قارسى، كۇنى جىلى
 سىر بويىنا، جەتى سۇۋ جاققا كوشىپ باراتۇن ەدى قازىردە ولاي،
 قازاق دالاسىنىك عىر شەتەنەن عىر شەتەنە كوشىپ عۇرۇۋ سىيرەدى؛
 قازاقتىك قىسى قاتتى ارقادادا تۇراقتى قىستاۋى بولاتۇن بولدى؛
 قازاق مالعا پىشەن جىياتۇن بولدى؛ ەگىنگەدە اينالا باستادى.

بۇرىن، قازاق، سىردان قىرغا دامىلسىز كوشىپ جۇرەتۇن
 زاماندا، قولىنداى مالىنىك امان بولمىز، عوسىپ عونىۋى ئۇشىن؛
 قىس سۇۋىقتان قاشىپ جىلى جاققا بارىۋ، جاز وتى، سۇۋى جايلى

ارقاغا كەلۋەن باسقۇچ، تابىيىياتنىڭ ئۇرلى قۇبىلىشىغا قارىسى ھەش
 بىر امال قىلا المايتۇن ەدى. مالغا ئۇرلى نىدەت كەلسە، ەار
 تۇلمىكنىڭ قۇدايىنا ئوز الدىنا جالبارىنىپ، جالىنىۋ شارالارىن
 سىستەيتۇن: جىلقى ئۇشش قانبار باباغا سىيىناتۇن، تۇيەنى نىدەتتەن
 ساقىتاۋ ئۇشش ويسىلقارغا جالبارىناتۇن... ول كەزدە قازاق
 تابىيىياتنىڭ قولايسىز قۇبىلىستارىنا قارىسى ھەش-دەمە سىستەي المايتۇن؛
 تابىيىياتتى وزىنە باغىندىرىپ، پايداسىن شىعارىۋ قازاقتىڭ تۇسىنىدە
 كىرمەيتۇن ەدى؛ قازاق تابىيىياتنىڭ سوزسىز قۇلى ەدى.

مال سوسىرىۋ ئۇشش قولدا تۇقىمىدىق مال بولىۋ كەرەك؛
 ونسىز ەكسەك بەن مال تابىۋ بولمايتۇن ەدى. مالىسىز كەدەي تاماق
 اسىراۋ ئۇشش بايدىڭ مالىن باعاتۇن؛ ەبراق ونى مەن كەدەي
 بايىي المايتۇن، سوزىدە باي بولامىن دەپ ويلامايتۇن؛ بايغا جالدىانغان
 كەدەيدىڭ ەسەبى-بايىۋ ەمەس-تاماق اسىراۋانغا بولاتۇن. مالىسىز
 كەدەي ەكسەك بەن مال تابا المايتۇن بولغان سوڭ كوشبەلى ەلدىڭ
 تۇسىنىۋىنشە: ئۇرلىق، زورلىق-بۇزىقتىق ەمەس، ادال كەسەپ،
 كەسەپتىڭ شىمىندەگى ارداقتىسى بولمى شىققان؛ ول كەسەپتى
 جاقسى سىستەي بىلىگەن كىسى ەلگە بەدەلدى باتىر اتانغان.

ادام بالاسىنىڭ تۇرمىسى-تالاس، تارتىس. ادام بالاسى ەبىر
 جاعىنان تابىيىيات بەن تارتىمسىدى، ەكىنشى جاعىنان ئوز ارا بىرى
 مەن ەبىرى تالاسىپ تارتىمسىدى. كوشبەلى ەلدە تابىيىيات بەن تارتىمسىۋ
 جوقتىڭ ازاق الدىندا بولغاندا، ئوز ارا تالاس، تارتىس اشىق
 تۇردە بولا كەلگەن. سونى مەن كوشبەلى ەلدىڭ سالتىندا ئوز ارا
 تالاس، تارتىستىڭ جالاشاش ئۇرى-ئۇرلىق، زورلىققا تابىنىۋ بولغان.

بەرى كەلگەن سوڭ قازاق ورسىقا باغىندى، جەرىنەن ايرىلدى،
 قونىسى تارىلدى؛ جالپى كوشىۋ قالدى، ەپتەپ وتىرىقىشى بولا
 باستادى؛ ازداب بولسا دا تابىيىيات بەن تارتىمسىۋ باستالدى؛ قازاق
 قىسقا قارىسى مالنا پىشەن جىياتۇن بولدى، ەپتەپ ەگىن سالا
 باستادى. سۇيتسەدە تابىيىياتتى وزىنە باغىندىرلىق داراجاغا جەتكەن
 جوق، تابىيىياتقا قۇل بولغان كۇيىندە قالدى. ەگىنگە بەسەنسەپ
 كىرىسە المادى؛ تەمىر جول جوق، بازارى المىس بولغاندىقتان

ەگىن كۆپ شىققان جىلى ارزان بولاتۇن بولدى، شىقماي قالغان جىلى سۇراپىل قىممەت بولاتۇن بولدى. ئىسپاتىمىز بۇرىننان مېنىمىز سىڭگەن-ئەڭبەكتەن جىيەردىن سالتى قالا قويمايدى.
«ئەلەس»

(30) شارىۋا غايى.

توقسان ئۆزلى سەبەبتەردىك ئۆيىنى غىر كەلمە، قازاق شارىۋاسىنىڭ قالاسى بۇزىلىپ، سانى ازايىپ ئۆزىنى تارىلىپ وتىر. كۆپ جەرلەردە ئورمان تولغان جىلقى، قورا تولغان قوي ەرتەگىنىڭ ئۆزىمىز كەتتى. شارىۋا كۆرگەن ئىرىلەن ەلەردىك تۇرمىسى كۆرگى دە قالغان چوق.

ئەلەگى اشكىمە: وتكەندى كۆكسەمەي، سارى ئايىم سالا بەرمەي، ساعىم قۇۋىپ ساندالا بەرمەي، شالا جانسارلانغان شارىۋانى تۈزەۋدىك شاراسىن سىتەۋ كەرەك.

جەكە كىسى تۈگىل جالپاق دل زامانىڭ، بۇيدالاب، جەتەكتەگەن تۈيەسى. بۇعان قازاق ەلنىڭ تۇرمىسىنان غىر سىپىرا مىيسال كەلتىرىۋگە بولادى: (1) غىر كەزدە قازاق بالا وقىتىۋدان قاشتى، ەندى بزدە تاپا الماي غۇر. (2) غىر كەزدە بىرما جامان دەپ ئىسۇت ماشىنىسىمىز جولامان قازاق ەندى قولنا تۇسىسە بوساتاتۇن دەس. (3) ۇلۇقتىققا جۇۋان اتادان باسقانى قىلمايتۇن قازاق، ەندى كەدەيدىك، جىگىشكە اتانىڭ بىيلەگەنمە بوي سۇنىپ وتىر. (4) اكە شەشەمدى رەنجىتەيىمىن دەيتۇن قازاق قىزى، سۇيىگەنى مەن كەتەپ جاتىر. مۇنى ەرسى كۆرىپ وتىرغان ەلدە چوق، وسىنىڭ غارىن سىتەتەپ وتىرغان زامان.

بۇرىن قازاققا، ماللىنىڭ تۇقىمىن اسىلداندىر، ەگىندى چاشما رەت بىن سال، باقىشا ورنات دەپ ايتقانداي بولساڭ، ەرىككەندىك بىن ايتاسىندار، كۆرە بىلە بەينەتكە بەلشەگەن بات دەگەننىڭ نە؟ اتا بابالارىمىزدىك، مىزى مەن جۇرە بەرمەز، دەپ ئىستىرت قارايتۇن. ەندى ول بولماس: زامانىڭ جەتەگەن جۇرمەگەن شارىۋانىڭ مۇرنى جىرىماقشى.

وسى كۈنى تۈرەمىستىڭ قاي سالاسىنا بولسا دا شارىۋاشلىق كۈزى مەن قاراۋ قاجەت.

شارىۋاشلىقتىڭ زاشى: شارىۋانىڭ قاي تاراۋىنان شىققان زاتتار جاقىن بازارغا ءوتىمدى، پايدالى بولسا، سول تاراۋدىڭ ءونىمدى بولىۋىنا ارتمىق كۇش سالماق كەرەك. ماسەلەن: ۇلكەن قالانىڭ اينالاسىنداعى جەرى از شارىۋالارغا استىق سالعاننان، توبتاپ مال ۇستاعاننان، باقشاشلىق جانە ءسۇت شارىۋاسى اسا پايدالىق بولادى. تەمىر جولدىن قاشىق جەردە باقشاشلىقتان استىق سالماق پايدالى، تەمىر جولدىن 200 شاقىرىمنان ءارى جاتقان اۋدانداردا استىق سالعاننان مال وسىرگەن پايدالى.

شارىۋاشلىق كۈزى مەن قاراعاندا قازاق دالاسىندا اۋىل شارىۋاسىنىڭ ونەتۇن سالالارى: I-مال ءوسىرىۋ: II-استىق سالماق؛ III-ءشوب جەم ەگىۋ؛ IV-ءسۇت شارىۋاسى؛ V-باقشاشلىق. شارىۋانىڭ قاي سالاسىن بولسا دا، تۈزەۋ ءۇشەن گۈلدەندىرىۋ ءۇشەن بىلىمگە قوسا شىدامدىلىق كەرەك. باقىتسىزدىمىزغا قاراي شىدامدىلىق قازاق قانىنا تولىق سىڭەگەن سىپپات. قازاقتا ءالى جالقاۋلىق، تۇرلاۋسىزدىق مول، شىدامدىلىق جوق: ءبىر ءىستى باستاسا، ايعىنا جەتكىزبەي، تاستاي بەردى. ءبىراق جالقاۋلىق بەن تۇرلاۋسىزدىق ءبىر جولا شەگەلەنگەن. «قىيامەتكە شەيىن قالمايدى» دەپ، ۇعىنىۋعا جارامايدى؛ تاباندى ءتاربىيا مەن، زامانىڭ ايداۋى مەن شىدامدىلىق تۇۋماقشى.

«اگر انوم»

(31) داعىدىلى جول مەن ايلالى جول.

دۇنيەدە وزگەرمەيتۇن ەش دەمە جوق. دۇنيەدەگى نارسەلەر نەشە ءتۇرلى بولىپ وزگەرەدى، قۇبىلادى، ءبىر كۈيدىن ەكىنشى كۈيگە تۇسىدى، زورايدى، كەشىرەيدى، قالپىن، پىشىنىدە وزگەرتەدى. وسى كۈنگى قارا جەر ءبىر كەزدە ھاز ءتارىزدى بولعان؛ جۇرە كەلە سۇۋىنعان ءبىر سىپىرا زاتتارى سۇيىق كۈيگە تۇسكەن؛ ونان كەيىن جەردىڭ سۇيىق زاتتارى قويىۋالانا كەلە قاتاپا باستاعان؛ سونان

سولك كوپ زاماندار وتكەن سولك عانا بارىپ، قوي باتىق بولىپ جاتقان تاس تەمىرلەر وسى كۈنگى قاتتى كۈيىمەنە تۇسكەن. دۈنيەدەگى نارسەلەردىك ەبارى دە سولاي قۇبىلادى دا تۇرادى؛ دۈنيەدە تاستاي قاتىپ ەبر قالمىتى بولىپ قالغان جالغىزدا نارسە جوق. ەتۇرلى جان جانىۋارلاردا، ادامدا سونىك ىشىندە سولاي نەشە ەتۇرلى بولىپ قۇبىلىپ كەلەدى، قۇبىلا بەرۋىگە ەتمىس دە.

ەبراق قۇبىلىستىك ەوزى دە ەتۇرلى بولادى. دۈنيەدەگى نارسە تابىيەتتىك زاشىنا باغىنىپ، ەتمىستى ەجونى مەن دە قۇبىلادى. ونىك ۈستىنە اقل اyla مەن تابىيەتتى قولدان وزگەرتىۋىگە دە بولادى. ەدانىشان ەشارلىز ەداربىين جان جانىۋارلاردىك تۇرمىسىن تەكسىرىپ، تابىيەتتىك تالعاۋلى زاشى مەن تۇرمىس تارتىسى زاشىن تابقان. جان جانىۋاردىك ول زاشىغا باغىنايتۇنى جوق. قويان، سول زاشىغا باغىنىپ، قىستى كۈنى قارداي اق بولادى دا، جازدى كۈنى كوك شوبكە ۇساب، كوك بولادى. قوياننىك ولاي ەتۇسى وزگەرمەي قالغانى بولسا، ول تابىيەتتىك تالعاۋنا جاراماي تۇرمىستىك تارتىسىنا شىداي الماي، جوعالمۇعا ەتمىس؛ قىستى كۈنى اق قاردىك ۈستىندە ەتۇسى باسقاشا بولىپ جۇرگەن كوك قويان دا، جازدى كۈنى قارا جەردىك ۈستىندە وزگەشە بولىپ جۇرگەن اق قويان دا بۇركىنتىك تىرناغىنا، تازىنىك تىسىنە، مەرگەننىك وعىنا باسقا قويانداردان بۇرىن تۇسىۋىگە ەتمىس. ونداى قوياننان تۇقىمدا قالماقشى ەمەس. قوياننىك بۇلاى قىستى كۈنى-اق، جازدى كۈنى كوك بولىپ، تۇرمىستىك تارتىسىنا ەادىس قىلا الاتۇن بولىپ شىمىۋى بىردەن بولماغان؛ قويان نەشە مىك جىلداى تابىيەتتىك تالعاۋنا ەتۇسىپ، سۇرىپتالا كەلە، وسىلاى ەتۇسىن وزگەرتەتۇن بولغان. قوياننىك بۇلاى ەتۇسىن وزگەرتىۋى، ەتۇسىن وزگەرتەتۇن بولىپ شىمىۋى-تابىيەتتىك زاشى، وعان ادامنىك ايلاسى قوسىلماغان. ەبر كەزدە اعلىشىمنىك اق سۈيەك سەردەلەرى، تۇرمىستىك قىزىغىنا تويمايتۇن سۇلۇۋلارى، شىلاق تۇمىسىق كوگىرىشىنگە اۋەس بولغان؛ سۇلىۋ قاتىنداردىك كوگىلىن اۋلاق ۇشىن قولدا ۈستالاتۇن كوگىرىشىندەردىك تۇمىسى شىلاقتارى اسا قىمبات بولغان دا، ۇزىن ۇمىقتىلارى باعاسىز بولغان. قولدا ۇسىمىپ ۇيرەنگەن اعلىشىمنىك

كوگىرىشىندەرى، تۇمسىعى ۇزدىن بولىپ، قوجاسىنا ۇزاماي، ەركىنە جىبەرىلىگەن سوڭ ءوز بەتى مەن كۇن كورە الماي قىرىلا بەرگەن، ولاردان تۇقىمدا قالماغان. تۇمسىعى قىسقا كوگىرىشىندەرى ءوسىپ كوبەيە بەرگەن. اۋەسقوي ايدەردىڭ (تابىيىعاتتىڭ ەمەس) تالعاۋىنا تۇسكەن سوڭ، بۇل شولاق تۇمسىق كوگىرىشىندەردە سۇرىپتالا كەلە، تۇمسىقتارى مۇلدە قىسقارىپ، اقدىندا بالاپاندارى جۇمىرتقاننىڭ قابىعىن ءوز تۇمسىعى مەن جارىپ شىعا المايتۇن بولغان، ولاردى كۇنى تولعاندا قوجالارى جارىپ شىعاراتۇن بولغان. اراب جىلقىسى ەجەلدەن جەر ۇستىندەگى جىلقىنىڭ جۇيرىگى دەپ سانالاتۇن ەدى. اعىلىشىنىڭ ات بەگىلەرى سول اراب جىلقىسىنىڭ جۇيرىكتەرىن جىيىپ، جۇيرىگەن جۇيرىكىگە سالىپ، سۇرىپتاب وسىرە كەلە، اراب جىلقىسىنان ارتىق جۇيرىك قىلىپ شىعاردى. اعىلىشىنىڭ سول اراب جىلقىسىنان سۇرىپتاب شىعارغان جىلقى تۇقىمىن وسى كۇنى اعىلىش جىلقىسى دەپ اتايدى. اعىلىش جۇيرىكتەرى مەينوتىنە شاقىردىم شاپادى.

ءمنى بۇل، اعىلىش كوگىرىشىنىڭ شولاق تۇمسىق بولىپ شىعىۋى، اعىلىش جىلقىسىنىڭ سۇرىپتالىپ ورەن جۇيرىك بولىپ شىعىۋى: ءوز بەتى مەن عانا ەمەس، جالعىز عانا تابىيىعات زاڭىنا ەمەس، بۇعان ادامنىڭ اقىل ايلاسى قوسىلعان؛ تابىيىعات قۇبىلىسىن ادامنىڭ ايلاسىن وزىنشە ۇلگىرتىپ شىعارغان.

ءسۇيىتىپ تابىيىعاتتىڭ قۇبىلىسى ەكى ءتۇرلى بولادى: ءبىر ءتۇرى ادامنىڭ اقىل ايلاسى قاتىسپاعان، جالعىز عانا تابىيىعات زاڭىنا باعىنىپ، ءوز بەتى مەن بولاتۇن قۇبىلىس (بۇعان مەيسال: قوياڭنىڭ ءتۇسىنىڭ وزگەرىۋى)؛ ەكىنشى ءتۇرى ادامنىڭ اقىل ايلاسى مەن بولغان قۇبىلىس. مۇنىڭ اۋەلىگىسىنە «ءاعدىلى قۇبىلىس» دەپ، «كىشىسىنە «ايلالى قۇبىلىس» دەپ ات قويىلعان.

«ەلدەس»

(32) قازاق مالىنىڭ تۇقىمىن اسىلداندىرىۋ ءجايىندا.

بۇل كۇنگە شەيىن قازاق ەلى مالىنىڭ سانىن كوبەيتىۋ مەن

بولىپ، تۇقىمىن اسىلدىندىرىۋى جاينىدا ويلانغاندا جوق، سول سىنبەتتى قازاق مالى ۋاقتانىپ، ازىپ بارادى. مۇنان ئېىر نەشە جىل بۇرىن ورىنبوردان ماسكەۋگە اپارغان وگىزدەردىڭ دىتى 15 بۇتتان كەم بولماي ءجۇرىۋىشى ەدى، بۇل كەزدە ورتا وگىزدىڭ ەتى 13 بۇتتان ارتبايتۇن بولدى.

مال ۋاقتانغان ەكەن-ونان قورقۇۋعا جارامايدى؛ ءبىلىم مەن ەئىبەك سىڭىرگەن كىسى مالدىڭ تۇقىمىن تۇزەۋىگە بولادى. عالىمدەرگە جانە مال باعىۋ بىلىمىنە جۇيىرىك ءتاجىرىيىبالى ادامدارعا ماعلۇم، مال تۇقىمىنىڭ اسىل جەرى شەت پاتشالىقتاردا ەكەنى، ول جەرلەردە جۇيىرىك ايعىردىڭ باسى 200 مىڭ (*) سومعا شەيىن بارادى؛ بۇقانىڭ قىمباتى ءۇش مىڭ، قاتتا بەس مىڭ سوم بولادى، جاقسى قوشقارلارعا قىمباتسىنباي 500-600 سوم بەرەدى ەكەن. وسى مالداردىڭ بويىندا عى اسىلى اۋەلدەن اق وسىنداى بولماغان، جۇرە تۇزەلگەن. مالدىڭ تۇقىمىن اسىلدىندىرىۋىشلار كوب ەئىبەك سىڭىرگەن، اقبل مەن ءىس ەتكەن، اسراۋى، باغىپ قاعىۋى جاقسى بولعان، ايعىر، بۇقا، قوشقارلاردى ءوز مالدارىنىڭ اراسىنان اق تانىپ سالعان. راس، بۇل ۇزاققا سوزىلاتۇن جانە كوب شىدام كەرەك قىلاتۇن جۇمىس، ءبىراق اقىرى قايمىرلى، نەگە دەسەڭىز، مالدىڭ تۇقىمى اسىلدىنىپ قازاقتىڭ قازىرگى وتىرعان جەر-سۇۋىنا ۇپرەنشىكتى بولىپ وسەدى.

ەكىنشى جول وئايىراق جانە قىزىعىراق؛ بۇل جول قازاق مالىن باسقا اسىل تۇقىم مەن شاتىستىرماق-قان ارالاستىرماق. بۇل رەت كورمەگە وئاي بولسادا، ءتاجىرىيىبادا قىس. انىق ءبىلىۋ كەرەك: ءالگى تۇقىم الماقشى بولعان مالدارعا قازاق جەردىنىڭ اۋاسى جارامدى ما ەكەن، ول مال قازاق جەردىن جەرسىنەمە ەكەن. وسىلاردى سالىستىرىپ، بۇل تۇقىمىنان پايدا بار جوعىن جەتە ءبىلىۋ كەرەك. رۇۋسىيادا مال تۇقىمىن وسى جول مەن اسىلدىندىرامىز دەۋىشلەر كوب بولغان، ءبىراق سونىڭ كوبى ماقسۇتتارىنا جەتە الماعان. سەبەبى كوبىنەسە تابقان تۇقىمدارى جارامسىز بولامب ۇشىراعان، تۇقىم تۇزەلىۋ ورنىنا بۇزدىلعان، مالى جەرسىنبەگەن.

(*) سىوعىستان بۇرىنقى ەسەپ بەن.

ەندى قازاق ماللىنا كەلسەك جىلقى، قوي، ەشكى سەكەلدى
 مالداردىڭ تۇقىمىن اسەلدەندىرۋۇ ءۇشىن شەتتەن بۇدەمەي اق قازاقتىڭ
 ءوز ماللىن تاشىداپ، ەڭ جاقسى تۇقىمىنان ۇيىرگە ايعىر، قوشقار
 سالىۋ كەرەك. قازاق ماللىنىڭ تۇقىمى وتە جاقسى، جالعىز اق سونى
 تاعى دا ارتتىرىۋعا بىر از ەڭبەك عىڭىرىۋۇ تىيىس. سىيىر تۇقىمىن
 اسەلدەندىرۋۇ ءۇشىن قازاقتىڭ ءوز ماللىن تاپىلعان جاقسىلاردىن
 سۇرپىتاپ ارالاستىرىۋعا كەرەك، بولماسا عتاجىرىيادا عتاۋىر پايداسى
 كورىنگەن قالماق سىيىرىنان تۇقىم الۋ كەرەك (اشتىرقاندىق ياكى
 تىسارىيەسىنىڭ دەگەن تۇقىمداردىڭ بىرەۋى بولسىن). بۇل ايتقان
 رەتتە تۇقىمنىڭ تازارىۋىنا بىرىنشى سەبەب بولاتۇن نارسە - مالدى
 جاقسى اسىراپ، جاقسى كۇتىۋ؛ ەگەر بۇعان سالماقتىق قىلسا،
 ەتكەن ەڭبەك بوسقا كەتەدى. عمنى سول سەبەبتى قازاققا عشوب
 شابباتۇن ماشىيىنە الۋ كەرەك. جانە عشوبتى قۇۋراتباي مەزگىلىندە
 شاۋىپ الۋ كەرەك، وسى كۇنگە دەيىن «وسى جارايدى» دەپ
 واشەب شابباي، شاما كەلگەنشە كوب شابىۋعا كەرەك. مال قىس
 كۇنىندە ازىققا تارقىباسا، بىرلەنەمب تەز وسەدى. قازاقتىڭ ەگىن
 سالاتۇن جەرىندە تاي، تايىنشالاردى، ايعىر، بۇقالاردى سۇلى مىن
 اسىراۋ ارتىق. جاس مالدى نە عۇرلىم جاقسى اسىراسا، وسكىش
 كەلەدى. ايعىرلار، بۇقالار كۇيلى بولسا، بالالاردى اسىل جانە بەرىك
 بولمىپ تۇۋادى. بىراق ايعىرلار، بۇقالار اسا سەمىرىپ كەتەسىن،
 سونى ەسكەرىۋگە تىيىس. قازاق ماللىن جىلى ورىندا ۇستاۋ جارامايدى؛
 اسا نازىكتەندىرىپ الىپ، قىستى تەبىنگە شىعىۋعا جارامايتۇن
 بولمىپ كەتەسىن. ارىيىنە، تەم سۇۋىق بورانداردا دالاعا شىعارماي،
 قولدا تۇتىۋ ارتىق.

جۇرتتىڭ كوبى ۇيىرگە قوساتۇن. ايعىر، بۇقالارىنىڭ جاقسى
 جامانىنا كوز جىبەرەەيدى؛ مالدىڭ ەركەك، ۇرعاشى ەكى جاعى دا
 بىردەي عتاۋىر بولسا، تۇقىم اسىل بولمۇن ەستەن شىعارماسقا
 كەرەك. جانە قازاق مالى قۇناچىن، دونەجىمىندە بالايدى، بۇدا
 پايداسىز نارسە، مالدىڭ تۇقىمى ۋاقتانمىپ وسبەي قالادى. تۇقىم
 ءۇشىن مالدىڭ ەركەگى بولسىن، ۇرعاشىمى بولسىن ەڭ
 بەرىگىن، كۇشتەسىن، سۇلمۇن تاشىداپ الارعا كەرەك؛ ناشاردىن

تۆۋەن قوسماق ئىيىس، - ەركەكتەردىن ئىشتىرىپ، ئوراشمىلاردىن
ساتىۋا نەمەسە سۈيىۋا دىيىق.

جاقسى ايعىر، جاقسى بۇقا وزدەرىندە بولماعان قازاقتار
 باسقا جەردەن ساتىپ السىن نەمەسە ۇيرىگە سالا تۇرىۋعا السىن؛
 بۇلاي رەتتى كەلمەسە، وزدەرىنىڭ جاقسى بىيەلەرىن تۇقىم الۋ
 ۇشىن جاقسى ايعىردىڭ ۇيرىنە قوسىسىن. قازاق جەلقىسىنان
 جۇيرىك، جورتاق، جورعا كوپ شىمعادى؛ ءمنى وسىلاردى
 ەپشتىرىپ تاستاماي، تۇقىمعا ارناۋ كەرەك، شەت پاتشالىقتاردا
 وسىلاي ەتەدى.

قازاق جېلەسىنىڭ تۇقىمىن اسىلدىندىرىپ، ولشەۋگە تولارامىققا
جەتەستىرسە، اسكەرگە كەردەك اتتاردى وكىمەتتە جاقسى باعا مەن
قازاقتان الم تۇرار ەدى.

قازاق سىمىرىنىڭ تۇقىمى ونشا جامان دەمەس، بىراق سۈيەگى
 ۋۇلاق، سۈتى از. جوعارىدا ايتتىق: تۇقىمدى قالماق سىمىرىنان
 الدۇ كەرەك دەپ. بۇل تۇۋرالى جاقسى تاجىرىپا بار. جاقسى
 دەيتۇنمىز سول: قالماق سىمىرىنىڭ تۇقىمى ءوزى اۋەلدە قازاقتان
 شىققان؛ بۇل تۇقىم سۇۋىتىغا ءتوزىمدى، جايىلب وتتاۋعا كوزىمدى
 كەلەدى. بۇل سىمىرلار قازاقتىڭ وسى كۇنگى تۇتىنىپ وتىرعان
 سىمىرىنان ءىرى؛ ەتتى كوپ بەرەدى، جۇمىسقا شىدامدى، ءىس
 ايمى سۈتتى بولمايدى.

بەنكەۋىش.

(33) سۈتتى سىمىردىڭ بەلگىلەرى.

قاي كەسىپكە بولسادا شارۋا كوزى مەن قاراب، نە غۇرلەم پايدانى كۆپىرەك شىعارىۋعا ۇمتىلىۋ كەرەك. ساۋلى سىيىر ۇستاعاندا پايدالى جاقىتى ەسكەرىۋ كەرەك. سىيىر تۇقىمىنا قاراي عسۇت بەرەدى. عىر تۇقىمىنان وربىگەن سىيىردىڭدا جىلىنا 150-200 شەلەك عسۇت بەرەتۇنىدە، 30-40 شەلەك عسۇت بەرەتۇنىدە بار. عۇيسىزدى مال ۇستالاتۇن ورنىنا قاراي عۇش تاراۋ: 1) جۇمىس مالى، 2) ەت مالى، 3) عسۇت مالى. عار تاراۋ مالىنىڭ وزىنە بايىق تۇلعا، عىيىتم بولادى.

جۇمىس مالىنىڭ كۇشى مول بولۇپ كەرەك. كۇش-جۇۋان سۇيەكتەن، بۇقا ھويىننان، كەۋدە، جەلەكە ەتى قالىشنان، اۋكەسى ۇلكەتەن، تەرىسى قالىڭ كەدىر-بۇدىردان شىعادى. ەت مالىنىڭ ەت، ماي جىيىنالايتۇن جەرى تولۇق بولۇپ كەرەك. ەت جىيىنالايتۇن سۇيەك، باس، اياق، قارىن تولەمدى بولمايدى. ەكى باعالى جەر ارقا، بەلدەمە، سان، قول. كەۋدە جەنتەكتى بولۇپ كەرەك.

سۇت مالىنىڭ تۇلعا ەيتىمى جۇمىس، ەت مالىندا ۇقساسبايدى. بار دەنەسى سۇتتىڭ شىعۋىنا بايلاۋلى. سۇتتى سىيىردىڭ باس بەلگىسى جەلىنىڭ بىتىمىندە جەلىن تولعان بەز؛ ەز ەبىر بەز ەسەبىز كوب قۇۋىقشادان قۇرالادى. قۇۋىقشانىڭ ارا-اراسىن قۇۋدالاعان ەت، ماي، قان جۇرەتۇن جەرىندە بىدىس بولادى. قۇۋىقشا سۇتكە تولسا، جەلىن كەرىلىپ كەتەدى، سۇتتى ساۋىلسا، بۇزاۋ ەمسە. ۇۋىقشادان سۇت كەتىپ، جەلىن بوساپ قالادى. ەگەر قۇۋىقشا اراسىندا ەت، ماي كوب بولسا، جەلىندى ونەمەيىن كەرىپ ساۋعاندا بوسايتايدى. مۇنداي ەت جەلىندى، ماي جەلىندى سىيىر سۇتتى بولمايدى. سۇتتى سىيىردىڭ جەلىنى ەتورت-پاق جالپاق كەلەدى. ەز ەبىر ەمشەك تۇرغان ورىن بولەك قولعا بىلىنەدى. ساۋسادا، ساۋماسادا تەكىيىپ تۇراتۇن، جۇرگەندە شاپقا سوقتىعاتۇن جەلىن سۇتسىزدىكتىڭ بەلگىسى. جاقسى جەلىن سۇت تولعان سايمىن جانچاققا كەرىلسەدە بۇلعالاقتامايدى، سوقتىغىپ كەرنەلمەيدى. سۇيىك جەلىن جاقسى بولمايدى. سۇتتى سىيىردىڭ جەلىنىڭ تەرىسى جىيىرىلىپ كەڭ جاتادى، سۇت تولىپ كەرىلىۋىنە بوگەت بولمايدى. تەمىز جابىسقان تەرى، جەلىندى قىسىپ، كەرىلتەيىدى. اسىرەسە، جىيىرىندى تەرى الدى-ارتىندا بولادى.

ەمشەك اسا ۇزىندا، جۇۋاندا، قىسقادا، جىڭشىكەدە بولماسقا كەرەك. ەمشەك ورتاسىندا بۇۋىلدىق بولماسىن، جانە اتقان وقتاي ەتۇپ-ەتۇزىۋ تومەن قاراپ تۇرسىن، قىيسايىپ تۇرماسىن، ەمشەك ۇستەرى ەبىر-بىرىنە جاقىنداسىپ كەتەبىسىن. سۇتتىڭ كوب شىعۋى-جەلىنگە قاننىڭ كوب قۇيىلىۋىنان. جاقسى قاندى جەتكىزىپ، جامان قاندى الىپ قايتاتۇن تامىر، سۇت تامىر دەپ اتالادى. بۇل جەلىننەن ياۋىرغا قاراي شىعادى، كوزگەدە كورىنەدى، قول مەن سىيىپاۋ

بىلاي تۇرسىمىن، نە غۇرلىم جۇۋان بۇتاقىتى، بىركىلدەگەن قاندى بولسا، سۇتتىلىكتىڭ بەلگىسى. ناعىز غسۇتتى سىيىردىڭ غسۇت تامىرىنىڭ تاراۋى جەلىنىنىڭ سىرتىنىدا بىلەۋەنىپ شىعب تۇرادى. غسۇت تامىردىڭ قارىنغا كىرەتۇن ورنى شۇڭقىر كەلەدى. بۇل شۇڭقىر «غسۇت قۇدىق» اتالادى. مۇنىڭ تەرەڭدىكى دە، كەڭدىكى دە سۇتتىلىكتىڭ بەلگىسى. تەرەڭدىكى غسۇت قۇدىققا ساۋساق بەن باسىپ ولىشىدى. سىيىردىڭ غجۇنى جوعارىدان تومەن قاراي جىعىق، جەلىن اينالاسىنداعى غجۇن تومەندەن جوعارى قاراي جىعىق، ەكى جىعىقتىڭ استاسقان جەرى تاقىرلاۋ، اشىقتاۋ كەلەدى. مۇنى غسۇت ايناسى دەيدى. نە غۇرلىم بۇل كەڭ بولپ قۇيرىققا قاراي ولىسا، سۇتتىلىكتىڭ بەلگىسى.

«اگرانوم»

(34) كاپەراتسىيە.

كاپەراتسىيەنىڭ شارىۋاغا قانداي پايداسى بار جانە جاستار قالاي ارالاسىۋ كەرەك؟ اۋەلى بىر از عانتاي كاپەراتسىيەنىڭ تارىقى جاپىنان ايتىپ وتەيىن.

«ار بىر قالمىقتى الپ قاراساق، كاپەراتسىيەنىڭ غوسىۋ سەبەبى شارىۋالمىقتىڭ كۈيزەلىۋ تۇرىنە قاراي بولغان. ماسەلەن: انگىلىيەدە ۇلىكەن، جۇۋان جۇدىرىق بايلار، جۇمىسكەرلەرگە ۇنەمدى ەڭبەك اقى بەرمەي تارقىتىرغان. مۇقتاجدىق كەبەيىپ، جۇمىسكەرلەر اشىققان. كەرەك زاتتارىن ار قايسىسى بارىپ الپ كەلەۋگە كۇشى جەتەگەن. سونىڭ ۇشىن اۋ-ەن دەگەن بىر غبلىمدى ادامى انگىلىيادا 1854-جىلى كەدەي جالشى جانە جۇمىسكەرلەر اراسىندا پوتىرەبىيەتل دۇكەننى اشقان. بۇل دۇكەن جەر جۇزىنىدە غبىرىنشى دۇكەن، دەپ اتالغان. سەبەبى مۇنان بۇرىن ەش جەردە پوتىرەبىيەتل دۇكەنى اشىلغان ەمەس. كەرەك زاتتارى بولسا، قولى جەتەيتۇن جۇمىسكەرلەر جانە جالشىلار وسى ورتاسىندا اشىلغان وزدەرىنىڭ دۇكەندەرىنەن ورتا ارزان باعا مەن ساتىپ الپ تۇرغان. اۋەلى «روتشەل» دەگەن قالادا اسىلىۋ سەبىبتى «روتشەل

پوتىرەبىيىتەل دۇكەنى» دەپ اتالغان. كەيىنگىگە كاپىراتسىيە جولىن سالغان وسى: اۋ-ەن بولغان مۇشىن، بۇل كىشىنى پوتىرەب كاپىراتسىيەنىڭ اكەسى دەپ اتايدى.

انگىلىيەدەن بوتەن ماملەكەتكە كاپىراتسىيە تىاراي باستاعان. 1864-جىلى ۋىزىڭ رۇۋىيىدا كىنوبىسكىي زاۋاتىندا (ورال) جۇمىسكەرلەر اراسىندا ۋىزىنىشى پوتىرەبىيىتەل دۇكەنى اشىلعان. دۇنى اشقان جۇمىسكەرلەر باستىعى شەرىنىشوبىسكىي دەگەن كىشى بولغان. كىنوبىسكىي زاۋاتىنان رۇۋىيىانىڭ بوتەن جاعىنا جايىلىپ كوبەيە باستاعان.

1897-جىلى رەسەيدە 18 پوتىرەبىيىتەل كاپىراتىپ اراسىنان ۋىم (سايۇز) اشىۋعا قاۋلى يستەگەن جىيىلىس ماسكەۋدە بولس، ورنىدا جانە سوندا تاعايىمىندالغان. 1898-جىلى 16-يىۋىدەگى جارىلق بويىنشا سايۇز قابىلدانىپ، سونان پوتىرەبىيىتەل دۇكەندەرىنىڭ كىندىك سايۇزى وسى كۇنگە شەيىن ماسكەۋدە بولس كەلە جاتىر. مۇنى «جالپى رۇۋىيىالىق سەنتىر سايۇز» دەپ اتايدى. سونى مەن ۋار جەردە اشىلعان دۇكەندەر سانى كوبەيىپ، 1904-جىلغا شەيىن سايۇزگە قوسىلعان كاپىراتىپ 144-كە جەتكەن. 71.937 مۇشەسى جانە يستەگەن ساۋداسى 350 مىڭ تەڭگە بولغان.

1905-جىلغى رەسەي توڭكەرىسى مەن جاپون سوعىسى 1906-جىلى كاپىراتسىيە سانىن ازىتادى. 1907-جىلدىن باستاپ، جاشكادان العا جۇرە باستاپ، 1914-جىلى سايۇزگە كىرگەن كاپىراتىپ سانى 154-كە جەتەدى. جەرگىلىكتى قالق دۇكەننەن الساق، سانى 3012 بولادى. بارلىق مۇشەلەرى 700 مىڭنان اسادى. بەلىگىلى الەۋمەت سوعىسى ۋاقىتىندا تىسەنتىرو سايۇز جانە جەرگىلىكتى كاپىراتىپتەردىڭ جۇمىسى بەلگەرى باسا المايدى. سەبەبى: اۋەلى شارىۋاشلىق كۇيزەلىپ، ەكىنشى كاپىراتسىيە جۇمىسىن يستەپ جۇرگەن ماماندارىمىز بوتەن جۇمىسقا ارالاسىپ، شارىۋالىققا قاراۋعا مۇمكىن بولمادى. بۇلار ماملەكەت جۇمىسىنا جاسىرىن كىرىسە باستادى. سونى مەن 1917-جىلى ەسكى وكىمەت تۇسىپ، ماملەكەت

كەدەي جانە جۇمىسكەر قولنا تىيەدى. بۇل توڭسكەرىس قالققا
وڭاي تىيگەن جوق.

شاربۇا كۈيزەلب باسنى كوتەرە الماستاي، ەلگە قىيىنشلىق
كىرەدى. بۇل تۇردە شاربۇاشلىق ۇيىمىن اشۇ قىيىن بولدى.
سوندادا كەڭەس وكمەتى بارلىق قىيىنشلىققا قاراماي سوعىس
بىتكەن سوڭ شاربۇانى وڭداۋعا كىرسەدى. جۇمىسكەرلەردىڭ
جانە كەدەيلەردىڭ تۇرمىسىن جوندەۋدە بولپ، كەڭەس ماملەكەتى
1919-جىلى (مارتتا) جاشا دەكىرەت بويىنشا كاپەرەتسىيە جۇمىسىن
تاعى بىلگەرى جۇرگىزەدى. بۇل دەكىرەت بويىنشا كاپەرەت
دۇكەنىندە بار نارسەنى قالققا تەككە ۇلەستىرمەكشى بولادى.
سوڭىنان شىققان 1921-جىلى (7-اپرەلدە) دەكىرەت مۇنى
وزگەرتىپ جاشادان بىكە كىرسەدى. بۇل دەكىرەت بويىنشا
تەككە نارسە بەرىلىۋىن توقتاتىپ، بارلىق زاتتى ساتاتۇن جانە
ساتىپ الاتۇن بولادى. بۇل قالىپتا ساۋدا جۇرە باستاپ، مىس
بىلگەرىلەدى.

اۋەلى كاپەرەتتى نە نارسە؟ دەپ سۇراۋشىلار بولار؛ بۇعان
كاپەرەتتى قالقى ۇيىمى دەپ جاۋاب بەرىۋىگە بولادى.
نە ءۇشىن دەسەڭىزدەر، كاپەرەتتى جالعىز بىر ادامنىڭ جۇرگىزىپ
تۇرعان نارسەسى ەمەس، كاپەرەتتى قالقى اراسىنداى جارىلى
جاقبايدىڭ جانە جۇمىسكەرلەردىڭ مۇقتاجىن تاۋىپ بەرىپ تۇراتۇن
ۇيىم دەيمىز.

كاپەرەتتى ءار ءتۇرلى بولادى. بۇل جەردە جالعىز پوتىرەبىتەل
دۇكەنىن عانا المىپ وتىرمىز؛ سونىڭ ءۇشىن بۇل ۇيىمدى ورتاق
قالقى دۇكەنى دەپ اتايدى. وسى كۈنى بىزدىڭ قازاق تۇرمىسىن
المىپ قاراساق: بۇرىنقى مال كەتتى، كوشبەلى تۇرمىستان وتىرىقشى
قالىپقا ءتۇسىپ كەلەدى. بۇلاي بولعان كۈندە كاسىپ ءتۇرى
وزگەرىلمەكشى. سوندىقتان ەڭ اۋەلى كەدەي اراسىنا پوتىرەبىتەل
دۇكەنىن اشىۋ كەرەك.

بۇل پوتىرەبىتەل دۇكەنىنىڭ جۇمىسىن الساق، مۇنىڭ مىندەتى
المىپ ساتارلار مەن كۇرەسىۋ. بىزدىڭ قازاقتا ءجون-جۇرقا،
استىق، مال جانە زاتتار بار. بۇلاردى ساتىۋ كەرەك. المىپ ساتارلارعا

ساتسا، ارزان باغا بەرىپ، شارىۋانىڭ اقسىمن وزدەرىنە قاراتىپ
جەب-قالادى، بۇل ەبىر. ەكىنشى ەار ەبىر شارىۋانىڭ جايىن
الساق، ازىعاتى زاتى ۇشۇن ماتانىڭ ارزان جەرىنە بارىپ ال-
المايدى. شارىۋانىڭ الىب ساتارلارغا جەم بولاتۇنى وسى. ال،
ەگەردە 20-30 ۇيدىڭ اراسىندا دۇكەنى بولىپ، بار زاتىن
دۇكەنگە بەرىپ، وزدەرىنە كىيىم-كەشەك جانە بوتەن شارىۋاشلىققا
مۇقتاج نارسەسىن دۇكەن ارقىلى الدىرىپ تۇرسا، اۋەلى شارىۋا
قولىنداعى زات ەتپىستى جولغا ساتىلىپ، وزدەرىنە كەرەك نارسە
ارزان ورتا باغا مەن السادى. ەكىنشى الىب ساتاردىڭ قۇلقىنىنا
تۇسەتۇن پايدا وزدەرىندە قالادى. بۇلاي بولغان كۇندە شارىۋا
ىلگەرى جۇرمەك.

قوي-ايدار ۇلى.

(35) كۇن.

(تولىستويدان).

قىس بويى كۇنىمىز تومەندەپ جۇرەدى؛ ساۋلەسىمىن قىيالاپ
ەبىر بۇيردەن جىبەرەدى. سوندىقتان قىس جەر جۇزىندە سۇۋىق
بولادى؛ جاندى-جانسىز زاتتىڭ ەبارى توشادى. سۇرى كەتىپ
تاسىعات سولادى؛ ايداي-الەم جانسىز ولىك سىقىلدى بولادى.
جارقىراپ اسەم جاز كەلەدى. جەر جۇزىندە جان ەنەدى. جىلىنىپ،
جىبىمەگەن زات قالمايدى؛ قىيىلداماعان زات بولمايدى.
قارا باسىنا قىسىم تۇسەدى؛ اندەتىپ مۇز بۇزىلىپ، كۇرسىلدەتىپ
سەڭ كوشەدى. وردەن تومەن سۇۋ قۇلايدى؛ وكسىپ-وكسىپ
بۇلت جىلايدى. سۇۋدان بۇلتقا بۇۋ اسادى؛ دۇركىن-دۇركىن
جەر بەتىن قارا نوسەر باسادى. مۇنىڭ ەبارىن سىتەيتۇن كىم؟
مۇنىڭ ەبارىن سىتەيتۇن كۇن.

ەدان ەسىنىپ وسە باستايدى، ەسكى تۇيىردەن بۇتاقاتار تاراپ،
جانچاققا كەتە باستايدى. اعاشتار كوك چاپىراقا وراپا باستايدى؛
كوك مايسا اياغىنا وراپا باستايدى. مۇنىڭ ەبارىن سىتەيتۇن كىم؟
مۇنىڭ ەبارىن سىتەيتۇن كۇن.

ايىۋلار خاتاعىنان شىعادى؛ شىبىن شىركەي قىسقى ۇيىقىستان نۇرادى؛ سۇۋ سىندە ماسا تۇۋىپ كۈبەيەدى؛ جىلى مەن بالىقتار مۇسىب، ونەدى؛ مۇنىڭ غبارىن كۇن ۋاگەرەدى.

كەسى بورەنەدەن غۇي سالادى، بورەنەنى اعاش بىشەن كەسىب الادى. كۇن اعاش بىشەن ساۋلەسىن تۇسىرەدى؛ غۇيىتىب اعاشتىدا كۇن وسىرەدى. ادام قىس كەرىپىشتەن غۇي قاليدى؛ بەرىكتىككە كەرىپىشىن بىزەس بەن بايلايدى. بىزەس بەن كەرىپىشتى كۇيدىرگەن وتىن، وتىندى ازىرلەپ قويغان كۇن.

ادامغا تارى مەن نان كەرەگەدى؛ بۇلار كۇن كۇشى مەن ونەدى. ادام مالدىڭ ەتىن جەپ، سۇيەگىن كەمرەدى؛ مال غۇشوب بەن سەمىرەدى؛ مۇشوبىتى كۇن ونىدەدى.

كەرەك دەپ ادام نان جەيدى؛ جەگەن كىسىنى نان قىزدىرادى؛ پەش وتىن مەن جىلىنادى. قىسقا قاراي جۇرىت وتىن جىيادى؛ ول جىيعانى كۇننىڭ جىلىۋى بولادى. قىس پەشكە وتىن جاقىتم دەگەننىڭ - ۇيگە كۇننىڭ جىلىۋىن جىبەردىم دەگەننىڭ.

جىلىۋ تىگىلەي كۇننىڭ وزىنەن بولادى؛ ياپوتىن مەن كومىرگە، استىق بەن شوبىكە ساۋلە بوب تۇسكەن كوزىنەن بولادى.

جەل دەرمەندەر، وت دەرمەندەر اينالىب جاتادى؛ استىق تارتادى. ولاردى كىم جۇرگىزەدى؟ - جەل مەن سۇۋ. جەلدى كىم ۇرگىزەدى؟ - جەلدى ۇرگىزەتۇن جىلىۋ. جىلىۋ قايدان شىعادى؟ - جىلىۋ كۇننەن تۇۋادى. بىر جەردەن اۋا جىلىپ جوعارى ۇشادى؛ ونىڭ ورنىنا قاراي باسقا جەردەن سالقىن اۋا جىلىسادى. غۇيىتىپ، جەل سوعادى؛ ولاي بولسا، جەلدە جىلىۋدان بولادى. سۇۋدىدا جەل قۇۋادى؛ جىلىۋدىڭ غوزى كۇننەن تۇۋادى.

پاىبرىكتەردە جۇمىس قىب جاتادى؛ وت ارىا مەن وت كەمەلەردى ماشىنەلەر سۇيرەپ زىرقىراتادى. ماشىنەلەردى جۇگىرتەتۇن بۇۋ بولادى، بۇۋ وتىننان تۇۋادى. وتىن بىشەن كۇننىڭ جىلىۋى تۇرادى. قىيمىل جىلىۋدان تۇۋادى؛ جىلىۋسىز جاننىڭ بىر ساعاتتا شىعادى. غىمنى ەندى كورەمىز، تەك جىلىۋ بولساغانا قىيمىلداپ غومىر سۇرەمىز؛ جىلىۋ كەم بولسا، قىيمىلدا كەم؛ جىلىۋ دەن بولسا، قىيمىلدا دەن. جىلىۋ وتە كۇشتى بولسا، قىيمىل وتە كۇشتى.

مەسۇيتىپ، قىيمىلداغانىڭ مەن جۇرگەنىڭ،
 جان بولسې، ئومىر سۇرگەنىڭ،
 قىبىرلاپ جەردى باسقانىڭ،
 قايراتىم مول دەپ تاسقانىڭ،
 مېارى كۇننىڭ ارقاسى،
 ايتىپسە قولىنان كەلمەيدى باسقانىڭ.
 اۋدارىۋىشى: نەل - جان.

(36) تامشىنىڭ تارىعى.

مەتۇسىن كەرىپ، كوك تەڭىز ايناداي جارقىرايدى. مېر توب
 تامشى كۇن شۇۋاقتا جارىسىپ وينايدى، دىرىلدەيدى، قالىترايدى.
 ئىشىندە بىر ئۆي تىم ەركەلەيدى. جولداستارىنىڭ توبەسىنە ئىرىغىپ
 مىنەدى، ەولتىلدەيدى. مېر كەزدە ەركە تامشىنىڭ بۇلتقا كوتەرىلگىسى
 كەلدى؛ بىيىكتەن تەڭىز بەن جەرگە كوز جىيەرگىسى كەلدى.
 ەركە تامشى كۇنگە جالىنا باستادى: تىلەگىم بەر، جوعارى
 كوتەر دەپ قاقسادى. جارىق كۇنگە ئارەستەنىڭ ەرىلگى ئۇنادى.
 تامشىغا قاراي ساۋلەلەردىن قۇۋادى. ساۋلەلەر تامشىنى قىزدىردى،
 قوينىنا قىستى؛ كوزگە بىلىنەيتۇن بۇۋ بولسې، تامشى اسپانغا ۇشتى.
 جالغىز تامشىنىڭ جولدا مىشى پىسادى، سوندىقتان ونىڭ جانىنا
 ساۋلەلەرى تاغى جولداستارىن قوسادى.

۱- دەگەنشە تامشىلار جوعارى كوتەرىلدى؛ بۇلاردى اسپانغا
 جەل ايداپ جونەلدى. جەل ئىشقىنادى، كۇرىسىنەدى، تەڭىز ۇستى مەن
 ۇيتقىپ كەلەدى. تامشىلار، قىزىق بەن قۇستاندا شابشاڭ شاپادى،
 كوزدى اشىپ جۇمعاناشا تالاي جەرلەر ارتىندا قالادى. مېر كەزدە
 تەڭىزدە كوزدەن جوعالادى؛ اۋىلداردى، قالالاردى، دالالاردى كورىپ
 تامشىمىز قۇۋانادى.

تاشمىدانىپ كورمەگەن جەردىن تامشى قارايدى؛ مەسۇيتىپ كۇننىڭ
 باتقاندىن بايقامايىدى، مەتۇن بولادى. سىلاقتىن سوعادى. ەندى تامشىمىز
 قايدا قورعالايدى؟ جەرگە مەتۇسىپ كۇلىگە ورانىۋعا ويلانادى.
 جايلاپ تامشى تومەن ۇشادى؛ مېر مەزگىلدە بۇۋدان شىغىپ

سۇۋغا تۇسەدى. «سۇيىتىپ، گۈل چاپىراغىنىڭ ئۈستىگە بارىپ جاتادى؛
«ارى-بەرىدىن سوڭ سارعايىپ بەلدىن تاڭ اتادى. كوك جىيەكتەن
كۈن كورىنىدۇ؛ قۇۋانىپ تامشى سالەم بەردى:

«جارقى كۈنىم، مەنى ال دەيدى، كۈتەرىپ كوكىگە تەز بار
دەيدى؛» تامشى «سوزىن ايتىپ بولماي، بۇۋ بوب كوكىگە كەتتى،
زۇۋلادى. تالاي جەردى دەم ساتتە الدى، تاۋ، تاس، دالا ارىتتا قالدى.
كۈن بەك تىنىشۇ، وتە «ئىسى ەدى. ەركە تامشى جولداسىتارى
مەن جەرگە تۇسەمىز دەدى. بۇلار كۈنگە جالەندى: «بىزدى تەشنىگە
جىبەرسەڭ نە قىلادى؟» كۈن بۇلاردىڭ «سوزىن تىشادى، نارەستەلەردى
بىرىنە «بىرىن قوساقتاب جىيىنادى. ەندى قارا بۇلت شىعادى، قالىڭ
تۇمان شىمىندە جولداسىتار بىرىنە «بىرى تىيىلادى؛ «قىرىندا ۇلىكەن
تامشى بولادى، تامشىلار تومەن سورعالادى. نارەستە تامشى جەرگە
تىرس ەتىپ تۇسەدى، تۇسكەندە شۇۋىلداپ، سىلىپىلداپ، سىرىلداغانىن
قۇلاق ەستەدى. «بىراق ادامدار ماسايراب كۈلىسەدى: «جاشىر
جاۋدى» دەسەدى.

تامشىمىز كەلىپ ۇلىكەن تاسقا سوعىلادى؛ بىرەپ «تۇسىپ
باسقا جولداسىتارى مەن قوسىمىلادى. تامشىلار جىيىنىپ سەل بولادى؛
سەل جىيىلىپ ساي تولادى، تامشى ىلگەرى اعا بەردى؛ ارالاب
تالاي جەردى كورەدى.

سول كەزدە قاتىنغا سۇۋ كەرەگەدى؛ شەلەك الىپ وزەنگە
كەلەدى. شەلەك بەن قاتىن سۇۋ الادى، تامشىمىز شەلەك شىنى
بارادى. سۇۋى مەن قاتىن كىر جۇۋىپ جايىپ قويادى؛ كۈن كەبىتىرىپ
تامشىمىز تاغى بۇۋ بولادى. بۇۋ كوزگە ىلىنبەي جوعارى شىعادى؛
كوكتە مۇنى تاغى جەل قۇۋادى. كۈب ۋاقىت تىنباي تامشىمىز
جولاۋشىلايدى؛ ەندى كۈن مۇنى كۈبكە شەيىن تىنىشتاندىرۇعا ويلايدى.
جەل ويىناقتاب تامشىنى باتىسقا الا جۈنەلەدى؛ تىنباي ىلگەرى
ايداب كەلەدى، تامشىدا بىرگە ۇشىپ كەتەدى. «بىر كەزدە جالپاق
اق دالانىڭ ئۈستىگەنەن وتەدى. بۇل جەرىمىز قازاقىستان ەدى؛ قىس
بولىپ، جەر بەتىن قار باسقان دى.

تامشى قاتتى توڭما باستايدى، توڭىپ «تۇسى وڭما باستايدى.
توڭما، توڭما قاتايادى، جالتىرايدى، اعارادى؛ جەپ-جەشىل ادەمى

جۇلدىز بولا قالادى. تۇيدەك - تۇيدەك اق جۇلدىزدار تومەن تۇسەدى؛
 ادامدار: «قار جاۋدى» دەسەدى.

كەشكەنە جولاۋشىمىز دالعا ءتۇستى؛ قاتنى ۇيىمعا كىردى.
 سۇۋىق جەل ەستى - جارتى جىلداي تامشى ۇيىقى مەن بولادى؛
 بىرتە - بىرتە كۈن ۇزاردى ەبىر كەزدە جىلى جەل سوعادى.
 كۈن قىزدىرىپ، قار ەرىپ اعادى؛ قاتقان تامشى تاغى سۇۋعا
 اينالدى. تامشىلار بىرىگىپ كوبەيە باستادى، ساي سالا مەن جۇگىرە
 باستادى. لايالاندى، شۇۋىلدادى، بۇلدىرلادى؛ اقىرىندا جىراعا كەلىپ
 قۇلادى.

جولشېباي بۇلارعا باسقا تامشىلار قۇلايدى، بىرتە - بىرتە
 وزەن ۇلعايدى. ەبىر كەزدە بۇلار ۇلكەن وزەنگە جەتەدى. الدى مەن
 تانىس تامشىمىز وزەنگە جۇگىرىپ كەلىپ بەرىپ كەتەدى.
 ورماندار، قالالار، تاۋلار ارتتا قالادى؛ سىلىدىر قاعىپ تامشىلار
 ەالى تىنباي جۇگىرىپ بارادى. ەبىر كەزدە كورىنبەي جەردە ارتتا
 قالادى؛ وزەننىڭ ۇۋاق تولقىندارىنا ئاۋداي - تاۋداي اششى تولقىندا
 قارسى شىعادى. جولاۋشىلاپ قايتقان بالالارىن تەڭىز قۇشاعىن جايىپ
 قارسى الادى، قۇۋانادى، كۈلەدى؛ ەسۋىتىپ تامشىمىز تاغى ۇيىمە
 قايتىپ كەلەدى. كورگەن بىلگەننى تۇۋعاندارىنا كەلىپ سويلەيدى.
 اۋدارىۋشى: نەل - جان.

(37) دۇنيە قانداي.

اتاقتى ەسەبىشى ەيلەر ەدىنشىل ەدى. بەرامىننىڭ ەبىر مولداسى
 دوسى ەيلەرگە: «قالىق دىننەن ايرىلعان: مەن شەركەۋدە دۇنيەنى
 قانداي تاماشا قىلىپ قۇداي جاراتقان دەسەم، وتكەن
 پىلوسۇپتاردىڭ ايتقانن ايتسام، ەدىن كىتابىنىڭ اناسى بېبلىيا
 ەسوزىن سويلەسەم، جارتى كىسى مەنى تىڭدامايدى؛ جارتى كىسى
 نە قالعپ كەتەدى، نە مەن سويلەپ تۇرعاندا شەركەۋدى تاستاپ
 شىعبىپ كەتەدى» دەدى قاەقور مولدا.

سوندا ەيلەر مولداغا:

«ەسكى پىلوسۇپتى، بېبلىيانى جاۋىپ قويىپ وسى كۈنى

دۇنيەگە بىلىم قالاي تارايدى، سونى جۇرتىغا ايتىپ قاراشى. ەل قۇلاق قويماغان ناسىقاتقا گىرەك پىيلوسۇپى انا كسا گور ايتقان دەپ، كۇننىڭ ۇلكەندىكى گىرەك ارالى پەلوپەنەستەي دەگەن شىعارمىن. ەندى 2 دە 4 بولسا، وسىنداى انقى ەسەپ بەن ەسەپلەنگەن كۇن جەردەن ەبىر مۇلىيەن ۇش ەجۇز مىڭ قايتارا ۇلكەن (1.300.000). ون پۇت بۇيدايدى ەبىر جەرگە توگىپ، جانە ەبىر بۇيدايدى تاستاسا، كوب بۇيداى كۇن، ەبىر بۇيداى جەر بولادى. يۇپىتىر 1.300، ساتۇۋرىن جۇلدىزدارى 900 قايتارا جەردەن زور.

جۇلدىز بەن جۇلدىز اراسى، جەر مەن جۇلدىز اراسى شاقىرىم مەن ولشەۋگە كەلمەيدى؛ مۇنىڭ كەزى كۇننىڭ جارىمىنىڭ جۇيرىكتىكى بولسىن؛ كۇننىڭ جارىمى ەبىر سەكۈننىتتە 288 شاقىرىم جۇرەدى. ال ەندى مىناعان قاراشىز: ەبىر جۇلدىزنىڭ جارىمى جەرگە شەيىن 3 جىلدىن كەم جۇرمەيدى. ال تاغى كوب جۇلدىزدار بار: بۇلاردىڭ جارىمى جەرگە شەيىن ون، جىيىرما، ەلسۇ، ەجۇز جىل جۇرەدى. سوندا جەرگە جەتەدى. تاغى مىناعان قاراشىز: كەي جۇلدىزدار جوعالىپ، ۇشەپ كەتكەننەن كەيىن نەشە مىڭ جىل جەردەگى بىزگە كورىنىپ تۇرادى. جوعالارداعى جارىق ەتكەن جارىمى نەشە مىڭ جىلداغانا جەرگە كەلىپ جەتكەنى سول بولادى».

ەيلەردىڭ مولداغا بەرگەن اقىلى وسى. ەبىر كۇنى ەمولىيىپ مولدا ەيلەرگە كەلىپ «اي-ەيلەر-اي! ادام بالاسى شەركەۋدىڭ، قۇدايدىڭ قادىرىن ۇمىتتى. مەن سەنىڭ ايتقاننىڭدى قىلىپ ەدىم. مەنى قۇرمەتتەپ، قابىل الدى» دەدى مولدا. ەسۇيتىپ دۇنيە ەبىزدىڭ جەردەن ۇلكەن كورىنەدى.

ال جەر قانداي؟

جەر جۇمىرتقاداي دومالاق. جەردى تاب ورتاسىنان تەسەپ ولشەسەك، ەبىر شەتى مەن ەبىر شەتى 12 مىڭ شاقىرىم بولادى، جەردىڭ بەلدەۋى 38 مىڭ شاقىرىم بولادى. اي قانداي؟

جەر ايدان 49 قايتارا زور. اي مەن جەردىڭ اراسى 360 مىڭ شاقىرىم. توقتاماي بۇلاڭ قۇيرىق بەن وتىرعان قازاق 7 جىلدا جەردەن ايعا بارار ەدى.

كۈن مەن جەردىڭ اراسىن شاقىرىم مەن ساناساق، سانى وقىۋعا قىيىن سىيىمىر بولار ەدى. ساعاتىنا 60 شاقىرىم جۇرەتۇن تەمىر جولدىڭ ارباسى توقتاماي جۇرە بەرسە، 266 جىلدا جەردەن كۈنگە جەتەر ەدى. ءبىر شاقىرىمعا ءبىر ءتايىن السا، تەمىر جولدىڭ بەلەتى ءبىر مۈلىيەن 400 مىڭ سوم بولار ەدى.

قىر بالاسى.

(38) لەنىين.

ادام بالاسىنىڭ تاريقىنا قاراساق، ءار قالىقتىڭ ءوز زامانىدا بەلگىلى ءبىر كوش باسشىسى بولعان. ءار زامانىڭ وزىنە بلايىق، بىلگىر، جۇيرىك، دانىشپاندارى شىققان. بۇلاردىڭ قاي-قايسىسى بولسا، ادبىدىك زاتىنىڭ تارازىسىنا تارتىلعاندا، ءبىرلى جارىمدى بولماسا، كوبتىڭ تاعدىرىن شەشىپ، شىن ادامشىلىققا باعا بەرگەندەرى از-اق ەدى. وسىلاردىڭ بارىنە، شەتىنەن قىلعا ءتىزىپ باعا بەرىپ وتكەندە، كەشەگى اتاعى جەر جارىپ شىققان، ب. ي. لەنىين ۇلىيانىپ دەگەن كىسى، بۇ زامانىڭ پىياعامبارى دەۋگە بولاتۇن ەدى.

ساباز بۇكىل جەر ءجۇزىنىڭ ەزىلگەن، كەدەي، جۇمسىكر تابىنا ادالدىق، ادامدىقتىڭ جولسىن اشىپ، بوستاندىق اپىرەپ، دۇنيە ءجۇزىن جاۋىزدىق قابىتاب، بۇزىقتىق وربىگەن ۋاقىتتا، بۇلتتان شىققان كۈندەي بولسى، جىلاعاندى كۈلدەرىپ، تالايدى ماسايراتقان قايران ەر!

وسى 24-ئىشى جىلى دۇيسەمبى كۈنى 21-ئىشى عىنىۋاردا وپات بولدى. لەنىين جواداس بۇدان 54 جىل بۇرىن 2-ئىشى الەكساندىر پاتشالىق قۇرىپ تۇرعاندا، ەسىمىر قالاسىندا 1870-ئىشى جىلى تۇۋدى. لەنىين جاسىنان-اق تىلابتى، وتكىر، جىگەرلى بولدى. قولىنا الەان ءسىن اياقتاماي تىنبايتۇن، نىتالى، تاعاندى، قانداي ىسكە بولسا، تەكسەرىۋلى بولدى. وقىۋدى ۋەلىسى گىمنازىيادا وقىدى. گىمنازىيانى بىتىرگەن كەزدە، ونىڭ ءۆي ىشى باقىتىسىزدىققا ۇششاپ، پاتشاعا قارسى بولعاندىعى ۇشىن، اعاسى

الەكساندىردى 3-دېنشى الەكساندىر پاتشا داراغا اسىب ولتىرگەن. اعاسى ءولېب لەنن قاجىي قويمادى، قايتا ونان جامان زالىم وكىمەتتىك قارماعىنان قۇتقارىۋعا، كەدەي جۇمىسكەرلەردىڭ اراسىندا قىزمەت ىستەي باستادى.

ول سول ۋاقىتتا قازان ونيۋەرسىتەتىنە ءتۇسىپ وقىدى. وقىۋىنىڭ اھاشقى جىلدارىندا-اق وكىمەتكە قارسىلىق جاساعان ىستۇۋدەنتتەردىڭ ىسىنە قاتىسقانىدى ءۇشىن، ونيۋەرسىتەتتەن قۇۋىلىپ كوكۇشكىين دەگەن جەرگە جەر اۋدارىلادى. قانشا بەينەت كورسەدە، قويماي ءجۇرىپ 1891-1892-جىلداردا ىمتىھان ۇستاپ ونيۋەرسىتەتتى ءىتىرىپ كەتەدى.

1894-جىلى پەتىربور كەلىپ، جۇمىسكەرلەردىڭ اراسىندا ءىر نەشە ۇيىم اشىپ، ءوزىنىڭ تىلەكتەس جولداستارى مەن ىرگە قىزمەت ەتەدى. پالىتسىيا بۇلاردىڭ سوڭىنا ءتۇسىپ، اقىرىندا قولعا ءتۇسىپ، جەكە-جەكە تۇتەن قىلىپ جولداستارىن اباقىتعا جابىدى، لەنىندى سىبىردەگى لەنا دەگەن وزەننىڭ بويىنداى جەرگە ايداب جىبەردى.

بۇ كىسىنىڭ لەنىن اتانىۋىندا، الگى لەنادان شەكسا كەرەك. بۇل ۋاقىيعاسى 1895-1897-جىلداردا. بۇل جۇرىسىندەدە، لەنىنىڭ قالىقتى قىسىمشىلىقتان قۇتقارىۋ ءۇشىن ەتكەن قىزمەتى جۇمىسكەرلەردى ساتسىيالىيزىم جولى مەن تانىستىرىۋى، شىعارعان كىتابتارى تولىپ جاتىر. ايدالاسادا، جاي جۇرسەدە، ءومىرىن جۇمىسكەرلەردىڭ اراسىندا وتكىزدى. سول جۇرگەندەگى ۋاقىتتىن، كىتابقانا، گازەت، جورنال رەداكسىيەسىندە الاتۇن بولدى. ودان 1900-جىلداردا شەت ماملەكەتتەرگە بارىپ، «ۇشقىن» دەيتۇن گازەت شىعارادى. لەنىننىڭ بۇل گازەتتى تالايدىڭ كوزىن اشتى. لەنىن بۇل گازەتىندە، ساتسىيالىيزىم جولىندا ماركسىسىمىن دەپ دەپ جۇرگەن مىرزالاردىڭ اداسقانىدىمەن ايتىن اشىپ بەرىپ، جول كورسەتىپ ءجۇردى. ولاردىڭ تۇبىندە شىن ماركسىست بولا المايتۇندىمەن ءىلىپ، 1903-جىلغى شەۋەتسارىيادا بولعان ساتسىيال-دەموكراتتاردىڭ جىيەلىسىندا كوشىلىك جاعىن المىپ وزىنە ەرگەندەردى ءبولىپ اكەتتى. بۇدان كەيىنگى لەنىننىڭ

يەتتەگەن جۇمىستارى تولىپ جاتىر. لەنىنىڭ اتىلىغان وق، شاپالىغان قىلىشتىڭ استىنىدا عۇرۇپ، جاۋىزدىق بەن المىسۋى بوسقا كەتپەي، 30 جىلداي عومىرىن وكىستىپ سالغان چول، كورسەتكەن ۇلگىسىنىڭ ارقاسىندا، كۇن شىعەس قالىنا ونىڭ شىنىدە جەردىڭ التى بولەگىنىڭ عىرىن بىيلەگەن رۇۋىمىيا قالقىنا بوستاندىق تۇۋىغىزىپ، قۇرداستىق، تۇۋىسقاندىق تۇۋىن تىكتى. كاممۇتىزىم جولدىن باستاپ شىعارغان ماركىس دەسەك، تۇيىنمىن شەشىپ، توتىن ارشىپ، قازىپ شىعارغان لەنىن بولاتۇن لەنىنىڭ عىلىمىن، اقىلىن باسقا ادامعا بالاۋعا بولمايدى.

لەنىنىڭ كىم ەكەنمىن، ونىڭ قىزمەتىن، ادبلىگىن تۇگەل جازساق، ۇلكەن عىر كىتاب جازىۋ كەرەك بولادى.

سارسەمبى ۇلى.

(39) لەنىن جانە ورتاقشىل پارتياسى.

رەسەيدىڭ ورتاقشىل پارتياسىنىڭ تارىيىقى لەنىن مەن بايلاۋلى، ۇيتكىنى پارتيانى باستان پارتييا قىلىپ قۇرىپ، جونگە سالىپ، نەشە تۇرلى قاتەرلى زامانداردان شاڭ جۇقتىرماي الپ شىعەپ، وكتاير توڭكەرىسەن سوڭ ورتاقشىل پارتياسىن وكىمەتتىك پارتييا بولمۇعا جەتكىزگەن لەنىن جولدىس ەدى.

وسى كۇنگى ورتاقشىلدار پارتياسى اۋەلدەن بۇل اتاق بەن جۇرگەن جوق. بۇرىن پارتييانىڭ نىسمى «جالشىلاردىڭ سوتسىيال دەموكرات پارتياسى» دەگەن ەدى. ەرتەدەن-اق بۇل پارتييا ەكى جولعا تۇسىپ كەتتى: مەنشەبەك جانە بولشەبەك جولى.

مەنشەبەكتەر-جالشىلار عالى تاب بولمى جەتمىسكەن جوق، سونىڭ ءۇشىن رەسەيدە جالشىلار توڭكەرىسى دە. بولمۇعا مۇمكىن ەمەس. توڭكەرىس بايلاردىكى عانا بولادى؛ جالشىلار سولارعا كومەكتەس بولمى. عىرلى-جارىمدى شارىۋالىق ماقساتتاردى عانا كوزدەۋ كەرەك. جانا پارتيياغا مۇشەلىمكە پارتييانىڭ جولدىن تانىپ، پارتييالىق سالىمدى وتەگەن كىسى المىسىن، دەدى.

لەنىن-جوق. جالشىلار تاب بولمى جەتمىسەۋگە اينالدى. رەسەيدە

جالشىلار توغرىسى عانا ۇستەم بولۇعا غىيىستى. توغرىسىدا جالشىلارغا بايلار جولداس بولمايدى. پاتشادان جانە الپاۋىتتاردان تاياق جەب جۇرگەن قارا شارىۋالارغا جولداس بولادى. پارتىيالىق سالىمدى وتەگەن كىسىنى عانا. الەۋعا بولمايدى. وندا پارتىياعا كىم بولسا سول كىرىپ، پارتىيانىڭ تابىق سىيپاتى جوبىلادى. پارتىياعا مۇشە بولۇشى پارتىيا ۇيىمدارىنا قىزمەت ەتۋگە مىندەتتى بولسىن سوندا عانا پارتىيا شىن توغرىسىدىكىلەر پارتىياسى بولادى، دەدى. وندا عى لەنىننىڭ ماقساتى پارتىيانى جامان ادامداردان ساقىاپ، شىن تابىق توغرىسىدىكىلەر پارتىيا قىلىپ شىعارىۋ ەدى.

وسىندا عى ساياسات بەن عانا بوتەن جالشىلار پارتىياسىمىز دەگەندەر توزىپ، جالشىلاردان سىرت اينالىپ، مايداندا بايلار جاعىنا شىعب كەتكەندە، جالعىز-اق بولشەۋىك پارتىياسى جالشىلاردىڭ تاب كۇرەسىن باسقارىپ جولدان تايماستەن كەلدى، كەي بىرەۋلەر پارتىيانى جوعارىدان بىلەي توسىتەۋ كەرەك ەمەس، ەركىنشىلىك بولسىن دەگەندى شىعاردى. بۇعاندا جولداس لەنىن غىيىستى توتەبەك بەردى. مۇندا عى قىسىلشاڭ، تار زاماندا پارتىيانى بوس ۇستاۋ، پارتىيانى دۇشباندار جويسىن دەگەن. پارتىيا جانە پارتىيانىڭ باسقارغان جالشىلار تابىن سۇيگەن توغرىسىدىكىلەر پارتىيادا قاتاڭ تارتىپ جۇرگىزىۋ كەرەك، دەدى. بۇعان شىداماي قوبالجيىعاندارعا لەنىن قولدى ەپىراق سىلتەۋشى ەدى.

20 جىلدا عى پارتىيا كوسەمى بولپ، جولداس لەنىن وسى ۇستاعان نەگىزگى جولدان تانىباستان كەلىپ، زامانانىڭ وزگەرىۋىنە قاراي، پارتىيانىڭ عوز ارا ارالاس قاتىناس جانە پارتىيانىڭ پارتىيادان تىس جالشىلار، قارا شارىۋالار مەن قاتىناسى تۇۋرالى غىستى زامانانىڭ جاعدايىنا قاراي جاشىلماي، عدال ورىنداۋ مەن كەلدى. مەنشەبەكتەر تالاي لەنىنگە قارسى ۇگىت اشپ، جالشىلاردى وزدەرىنە اۋدارماقشى بولدى جانە جالشىلاردىڭدا قوبالجيىعان ۋاقىتتارى بولدى. ەپىراق ناق توغرىسىدا كۇرەسىنە كەلگەندە عىس جۇزىندە جالشىلار كىمنىڭ دوس، كىمنىڭ قاس ەكەنىن ايرىپ شىعا كەلىۋشى ەدى. سونى مەن عانا جالشىلار وگىتابىر توغرىسىدا مەنشەبەكتەردەن سىرت اينالىپ (شىنىندا مەنشەبەكتەر

جالشىلاردان سىرىت اينالىب كەتتى) بولشەبەكتەر ارتىنان كەتتى. جولداس لەنىيىنىڭ ۇستاعان وسىندا قاتاڭ جولداسنىڭ ارقاسىندا پارتىيانىڭ اىروپىي ارتىب، ەزىدە كۇشەيىپ، نەشە قىسىلشاڭ ۋاقتتاردان شاڭ جۇقتىرماستان، تازا تابىتىق پارتىيا كۇيىندە كەلدى.

جىمىرما جىلداي پارتىيانى باسقارا جۇرگەندەگى لەنىيىن جولداسنىڭ وزگەرتەستەن ۇستاعان جولى: پارتىيانىڭ كەۋلى بولغان قۇرىلىس ۇيىمدارىن جانە قاتاڭ تارتىبى جويماۋ كەرەك، سونداغانا جالشىلار ۇستەمدىگى ساقىتالادى.

جاعىپلار.

(40) قۇۋاندىشى كۇن.

بۇگۇن 30 ىنشى دەكابر. نە سەبەبى بولسادا ەبىر مەيرام بۇگۇن كەڭسەدە جۇمىس جوق، قول بوس. ورىنبوردا، ەلدەگىدەي ات ۇستىنە مەنىپ، اۋىل قىلدىرىپ، كوڭىل سەرگەتتۇ جوق بولىپ، بۇلايى كۇندە ونەمەيىن كەڭسە جۇمىسى كىسىنى باسىم جاساپ. تۇندىقتان، مەيرام كۇنى قادىرلى تانىستارىڭا جولماعاسىن، جۇرەسىن، قىلدىراسىن؛ ەبىر تالاي كوڭىل كوتەرەسىن. كۇن مەيرام. ەلەگىزىپ كوڭىلىم ەار جولعا ەبىر تالپىدى. كۇننىڭ ساسكە ۋاقتى. كوڭىلىم، ەندى ەتۇس بولادى، ونان كەشى بولادى، ەتۇن بولادى، ۇيىقتايتۇن ۋاقت كەلەدى، ەرتەڭ قايتادان كەڭسەگە بارىپ، جۇمىسقا بايلاناسىن دەپ، قالغان ۋاقتتى ازىنىپ، كونسىمەگەندەي، ەبىر ازىراق بوي جازىپ، كوڭىل كوتەرىپ قايتىۋعا، بولامەندەن شىعەپ، كوشەگە ەجۇردىم. بۇگۇنگى مەيرامعا بولا بولىپ تۇرعانداي، كۇن وتە جىلى كوشەنىڭ ەكى بەتىندەگى سىيرەكتەۋ - سىيرەكتەۋ تەرەكتەردىڭ باسىن، زەردىڭ شوعىندا كوركەم بوزقىراۋلار ۇستاعان.

باسساڭ بەتكە سوعىلعانداي جەل جوق. جەر بەتىندەگى كىرلى قاردىڭ بەتىن بوزقىراۋ جاۋىپ، كوشەنىڭ ەكى بويى جايىپ سالغان كىيىزدەي تەب تەگىس. تەكقانا، ۇيىلدەگى تاس توبەگە تامان شاقىرايىپ كەلىپ اجىرايىپ تورانۇن كۇن، بۇگۇندە،

ادەتتە گىشە بەسىنىدىكتەن بەرى شەقباي، بىيىك ئۆيىنىڭ تۈبەلەرىنىڭ
 بىرگەلىگەن بەتىنە ئۆستەيدى، تاسالانادى. مەنى ئابدەن ساعىنىسىن،
 بولماسا ئىزالانىسىن، دەپ كۈشلىمىدى. بىلىپ قويغانداي قۇرىتتاي
 كۈرىنىسە، ئۆيىنىڭ تاساسىنا ئۆتۈسۈپ بالا جوعالادى. بۇگۈن بىر
 چاقما ۋەلىكەن توي بولۇپ جاتقانداي، ەرسىل-قارسىل كەسى
 تاسىپ سوغىلىستان ئۆزبۈز شەكتەر. كۈشەنى قاق جارىپ، بىچ-بىچ
 ەتىپ، جىنداي تولقىپ كۈرىلدەگەن ايتوما بەلدەر. بارىدە كۈشەنىڭ
 بۇرمالارىنان، ات-وي بەرىپ قۇرىتتاي قايناپ ساپىرىلىسقان. كۈنىنىڭ
 بۇگۈنگى اسم تۇرىسىن تاشسىنعان سىياقتى، كۈشەنىڭ ەكى
 بەتىندە قاراشاداي قاتار تۈزەپ، ارلى-بەرىلى قاداشىداپ باسپ
 جۇرىسكە تۇسكەن، ۈشەنىڭ اب ادەمى ادامدار. بارىدە كۈشەلىدى،
 بارىدە شات.

قاي بىر جەرلەردە، دىراۋ ەتىپ الدىنا قويغان قازاق
 مەكتەپتەرىنىڭ اتاعى. بىر كەسىمنىڭ بالاسىندا، بىر ئۆستى كىيىم
 مەن كىيىنىپ ەسىكتەرىنىڭ الدىندا قىزىل كەرىسكە ئۆتۈسۈپ، سوز
 جۈنىنە تالاسىپ جاتقان بالالار. وسىنىڭ بارىن كۈرىپ كەلەم.
 كۈرگەن سايىمىن ار ئۆزلى وي بويىمىدى بىيىلەپ، تەرەڭ قىيالعا
 شومىپ كەلەم. كۈشەدە كەلە جاتقان سۇلدەم كۈشەلىم، قازاق
 ساقاراسىن كەزىپ جاتىر، وسىنداي جاقسى كۈندە قوي سۈڭىمىنا
 سالعان قازاق كەدەيىنىڭ بالاسىنا بارىپ مەجۈر. كەدەيدىنىڭ تۇرپا قوندىرىپ،
 تەرەزەسىن جەلىتقان، جاپاداي قىستاۋىن كۈرىپ مەجۈر. قازاق
 كەدەيىنىڭ قايتكەندە ۇلتاندى ەل بولمىپ، بىر ورىنعا قالاي قور
 تۈگەرىن، قازاق قىزىنىڭ نە قىلغاندا كۈزى اشىلمىپ، قورلىقتان
 قۇتلاتۇن مۇمكىندىگىن كۈزدەپ مەجۈر. توسىنان قۇلاعىما كۈشەلىدى
 لەپىلدەتىپ، قازاق قىزىنىڭ سىڭىمىرلاعان ەانى ەستىلە قالدى.
 الدە نە دەپ تىڭداي قالدىم. «قاسىرەت شەرىڭ جويىلدى، مالعا
 ساتىۋ قويىلدى، كۈتەر ەندى بويىڭىدى» دەگەن سوز انىق ەستىلدى
 قۇلاعىما. نە ەكەنن تۇسىنە الماي، مىنا سوزگە بۇتىن قازاق قىزى
 جىيىلىپ كەلمىپ ان سالعانداي، قورلىقتاعى مەن ويلاعان قاتىن
 قىزداردا وسىنىڭ ىشىندە جۇرگەندەي كۈرىپ، قاسىمداعى كىسىلەردى
 يىيىم مەن قاغا كۈشەنىڭ بۇرماسىنا شىقتىم.

جۇرەگىم جارېلىپ كەتە جازدى. ورىنبوردىڭ كوشەسىن قاق جارېپ، قارسى الدىنا قىزىل تۇۋدى كوتەرىپ، «ان سالىپ كەلە جاتقان قازاق قىزدارى، بۇلاردى قوشەمەتتەپ سان-ساپات كىسى توب جاساعان.

كەڭ ساقارادا، جازىق قىزدىڭ قىمىرۇشىنا جەتەتۇن قوشىراۋداي تازا داۋىستارى مەن «بىر اۋىزدان؛ «قاسىرەت شەرىڭ جويىلدى، مالعا ساتىۋ قويىلدى، كوتەر ەندى بويىڭدى» دەپ كۇتىمىرەنتىپ كەلەدى. الدىندا قىزىل تۇۋ.

قىزىل تۇۋ جەلىكەلدەيدى؛ قازاق ايلەلەرى قىزىل تۇۋدى باستارىنا كوتەرىپ كۈلەشكەلەپ كەلەدى. جۇگىرىپ بارىپ سۇراپ قالسام، بۇگۇن 30 ىنشى دەكابر، قازاق ساقاراسىندا، قالىڭ مالدى قالدىرىۋ، كوب قاتىن المۇدى جويىۋ تۇۋرالى، «ادىل زاڭىنىڭ شەتقان كۇنى ەكەن. قۇۋانعاننان نە دەرىمدى بىلمەدىم. كوشىلدەگى شاتىمىققا شىداي الماي، «قاسىرەت شەرىڭ جويىلدى، مالعا ساتىۋ قويىلدى، ەندى كوتەر بويىڭدى» دەپ، مەندە بىرگە ايقايلاپ داۋىسىمدى قوستىم.

ع. سۇلتان ۇلى.

